

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія**

БІШКО Петро Мар'янович

**ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ/ INCREASING
THE ROLE OF LOCAL BUDGETS IN ENSURING SOCIAL AND
ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION**

спеціальність: 072 Фінанси, банківська справа та страхування
випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконав студент
групи ФФм-21
Бішко П. М.

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Коваль С.Л.

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту: "___" ____20___р.
Завідувач кафедри
_____ **А.І. Крисоватий**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	6
1.1. Роль місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку території	6
1.2. Нормативно-правове забезпечення видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток	13
Висновки до розділу 1.....	19
РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА ПРАКТИКИ ФІНАНСУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ).....	21
2.1. Аналіз видатків бюджету на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство.....	21
2.2. Оцінка видатків бюджету Тернопільської міської територіальної громади на фінансування соціально-культурної сфери	27
2.3. Моніторинг видатків бюджету Тернопільської МТГ на соціальне забезпечення та соціальний захист	38
Висновки до розділу 2.....	44
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	46
Висновки до розділу 3.....	53
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Актуальність проблем, пов'язаних із функціонуванням місцевих бюджетів загострилися після початку війни. До завдань органів місцевого самоврядування додалися нові виклики спрямовані на пришвидшення перемоги. Зросла потреба у виділенні коштів для допомоги армії, відновлення інфраструктури, матеріальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, допомоги релокованому бізнесу, з фінансування проєктів відновлення. Органи місцевого самоврядування продемонстрували свої якнайкращі сторони у надскладний період воєнного стану вміло реагуючи на численні проблеми вирішуючи важливі питання пристосовуючись до нових обставин.

Подальший соціально-економічний розвиток територій продовжує залишатися важливим завданням, яке стоїть перед державою загалом та органами місцевого самоврядування зокрема. Адже навіть у період війни місцеві бюджети продовжують залишатися фінансовою основою територіальної громади, котра забезпечує її успішний розвиток. За рахунок коштів місцевих бюджетів органи місцевої влади мають можливість впливати та забезпечувати соціально-економічний розвиток територіальних громад. Адже кошти, які надходять до місцевих бюджетів є матеріальною основою, котра дає можливість здійснювати функції покладені на відповідні органи влади.

Проблематика соціально-економічного розвитку територій була об'єктом досліджень науковців та практиків. Так, значний доробок у дослідження даної тематики внесли: Є. Балацький, П. Бечко, В. Волкова, В. Горин, Л. Горбайчук, В. Дем'янишин, О. Кириленко, І. Конєва, С. Коваль, Р. Короленко, З. Лободіна, В. Макогон, С. Мацюра, А. Пелехатий, Л. Першко, С. Попов, Ю. Радіонов, Ю. Раделицький, І. Ухова, І. Сидор та ін.

Нові умови воєнного часу, економічна нестабільність та потреба у післявоєнному соціально-економічному розвитку регіонів потребують додаткових наукових досліджень.

Мета випускної кваліфікаційної роботи полягає в дослідженні теоретичних засад та оцінці довоєнної практики, виявленні проблем здійснення

видатків пов'язаних із підтримкою соціально-економічного розвитку територій у період війни, обґрунтуванні на цих засадах практичних рекомендацій стосовно післявоєнного соціально-економічного розвитку регіонів.

Досягнення окресленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- розкрити роль місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку територій;
- дослідити нормативно-правове забезпечення видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток;
- здійснити аналіз видатків бюджету Тернопільської МТГ на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство;
- оцінити видатки бюджету Тернопільської МТГ на соціальне забезпечення та соціальний захист ;
- здійснити моніторинг видатків Тернопільської МТГ на фінансування установ соціально-культурної сфери;
- обґрунтувати перспективні напрями соціально-економічного розвитку територіальної громади у післявоєнний період.

Об'єктом дослідження є видатки місцевих бюджетів, котрі спрямовано на соціально-економічний розвиток регіонів.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток регіонів.

Методи дослідження. У процесі написання роботи застосовувалися різноманітні загальнонаукові та специфічні методи дослідження: логічний метод та метод узагальнень – у процесі вивчення суті поняття «видатки місцевих бюджетів»; аналітичний та статистичний методи – під час оцінки показників структури видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток; метод графічного відображення – для наочного зображення показників динаміки та структури видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток.

Теоретико-інформаційною базою дослідження є нормативно-правова база, котра регламентує видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток, аналітична інформація державного веб-порталу бюджету для

громадян, наукові праці вітчизняних і вчених та практиків, наукові монографії, публікації у фахових виданнях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у проведенні аналізу видатків бюджету Тернопільської МТГ на соціально-економічний розвиток за 2020–2022 рр. та обґрунтування напрямів соціально-економічного розвитку територіальної громади у післявоєнний період.

Практичне значення одержаних результатів У кваліфікаційній роботі доведено, що забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів та територіальних громад можна шляхом вирішення пріоритетних завдань, спрямованих на відновлення економічної діяльності

Апробація результатів дослідження. Окремі результати, котрі було отримано під час написання кваліфікаційної роботи оприлюднено у збірниках тез наукових доповідей «Актуальні питання фінансової теорії та практики» (квітень 2023 р.)» [54] та «Фінансове забезпечення сталого розвитку (листопад 2023р.)» [55].

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена метою, завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 64 сторінки, містить 13 таблиць та 27 рисунків, список використаних джерел налічує 55 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

1.1. Роль місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку території

Місцеві бюджети є основою фінансової самостійності органів місцевого самоврядування. Задоволення потреб жителів територіальної громади залежить від наповненості місцевих бюджетів. Адже за рахунок коштів, які акумулюються у місцевих бюджетах задовольняються соціально-культурні потреби громадян, які проживають на певній території.

Об'єктом дослідження є видатки місцевих бюджетів, котрі спрямовано на соціально-економічний розвиток. Як бачимо, об'єкт дослідження включає кілька ключових понять «місцеві бюджети», «видатки місцевих бюджетів», «видатки місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток», тому вважаємо за доцільне розкрити суть кожного із понять.

Ознайомлення з наукової літературою дозволило зробити висновок, що місцеві бюджети є складною категорією, яку по-різному тлумачать вітчизняні вчені. Так, на думку П. Бечко та О. Ролінського, місцеві бюджети є економічною категорією, котра уособлюється у грошових відносинах, що складаються «між місцевими органами самоврядування та суб'єктами розподілу створеної вартості в процесі формування територіальних грошових коштів, які використовуються для соціально-економічного розвитку регіонів та поліпшення добробуту населення» [1, с. 37].

З позиції матеріального підходу тлумачить місцеві бюджети професор О. Василик: «фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань та функцій, що покладаються на органи місцевого самоврядування» [2, с. 40].

Як складну систему економічних відносин визначають Н. Власюк, Т. Мединська та М. Мельник місцеві бюджети. На думку цих вчених, такі

відносини супроводжують процес утворення та використання грошових фондів, котрі є у розпорядженні місцевих органів влади [3, с. 22].

Зовсім інший підхід до тлумачення місцевих бюджетів зустрічаємо у монографії професора О. Кириленко «Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика)» [4]. Вчена переконана, що місцеві бюджети треба розглядати як план «формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» [4, с. 24].

Практичне значення місцевих бюджетів вкладають у дефініцію В. Волкова та Н. Волкова: «джерело фінансування місцевих інвестиційних програм соціальної спрямованості» [5, с. 160].

Досліджуючи проблематику функціонування місцевих бюджетів, науковці Р. Короленко та І. Ухова вказують на різноманітність сфер, на які чинять визначальний вплив місцеві бюджети «соціальні, економічні, політичні, організаційні та інші...» [6, с. 82], які мають місце у суспільстві. При цьому, саме місцеві бюджети гарантують «фінансове забезпечення розвитку регіонів» [6, с. 82].

С. І. Мацюра досліджує місцеві бюджети через призму їх ролі у задоволенні різноманітних потреб населення (матеріальних та духовних), а також для економічного розвитку регіонів та територій [7, с. 94].

Л. Горбайчук під поняттям місцевих бюджетів розуміє систему відносин у сфері розподілу й перерозподілу певної частини валового продукту «з метою формування фонду фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування для задоволення потреб місцевого населення» [8, с. 43]. Вчена наголошує, що саме місцеві бюджети є тим інструментом, що забезпечує самостійність органів місцевого самоврядування і створює умови для найповнішого задоволення потреб жителів громад [8, с. 44].

Грунтовне дослідження розвитку місцевих бюджетів провела Л. Першко у монографії «Теоретико-методологічні аспекти зміцнення та розвитку місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації» [9], що дозволило

систематизувати числення підходи та запропонувати їх схематичну візуалізацію (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Схематична візуалізація систематизації підходів до ідентифікації дефініції «місцевий бюджет» [9, с. 15]

Комплексне (різновекторне) дослідження місцевих бюджетів здійснено Ю. Раделицьким, який довів багатоаспектність поняття. Вченим обґрунтовано багатогранність трактування місцевих бюджетів виходячи із п'яти характерних підходів:

1) ключова складова фінансової та бюджетної систем (проявляється у накопиченні значного обсягу фінансових ресурсів держави та органів місцевої влади у бюджетах різного рівня);

2) централізовані фонди грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні органів місцевого самоврядування для надання послуг суспільного призначення;

3) правовий інститут (всі процеси по формуванню і використанню коштів місцевих бюджетів здійснюються на підставі відповідних правових актів);

4) інструмент перерозподілу суспільних благ між соціальними верствами населення та між різними сферами діяльності з метою подальшого соціально-економічного розвитку;

5) бюджетні відносини, що відбуваються на рівні адміністративно-територіального поділу та бюджетного устрою країни [10, с. 51].

Різновекторність дослідження Ю. Раделицького проявляється також у трактування місцевих бюджетів як інструменту впливу держави (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Місцеві бюджети як інструмент впливу держави [10, с. 52]

Досліджуючи місцеві бюджети Л. Першко значну увагу приділила їх специфічним (особливим) ознакам. Так, будь-який місцевий бюджету приналежний певній територіальній громаді і його кошти спрямовуються (трансформуються) у визначені економічні, соціальні або екологічні напрями відповідно до поставлених завдань фінансування. Також специфічними ознаками місцевих бюджетів є, з одного боку, залежність повноти формування та напрямків використання від економічного потенціалу територіальної громади, з іншого – реалізація соціально-економічних завдань територіальної громади чи регіону визначається фінансовими можливостями місцевих бюджетів і позитивно підвищення ефективності економіки нашої держави в цілому. Важливою для

розуміння ролі місцевих бюджетів є їх соціальна спрямованість (близько третьої частини коштів місцевих бюджетів спрямовується на задоволення соціальних потреб населення) [9, с. 17].

Як бачимо із вище викладеного, трактування суті місцевих бюджетів є невіддільним від його соціально-економічного призначення, оскільки практично всі дослідники вказують, що місцеві бюджети є тою фінансовою базою, котра забезпечує соціально-економічний розвиток територіальної громади чи регіону. Таким чином, можемо зробити висновок, що видатки місцевих бюджетів є проявом їх змісту та призначення. Іншими словами, саме місцеві бюджети чинять визначальний вплив на соціально-економічний розвиток територіальної громади чи регіону (рис. 1.3).

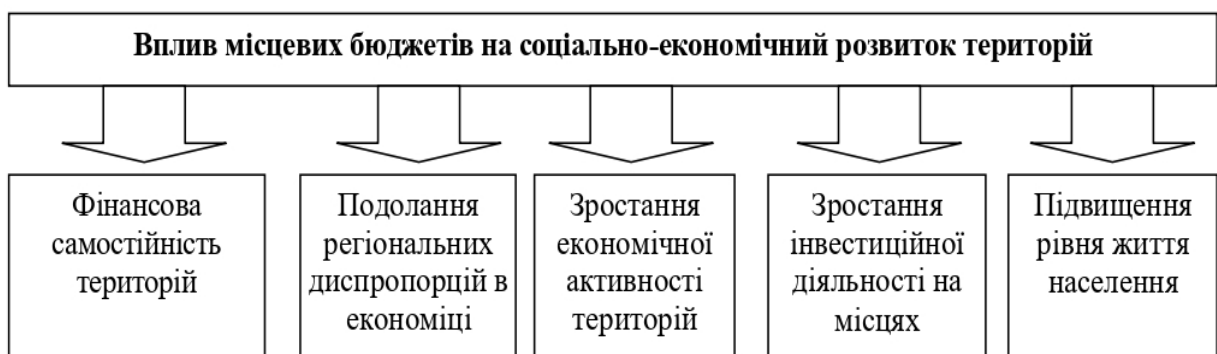

Рис. 1.3. Вплив місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій [9, с. 21]

Тлумачення видатків ісцевих бюджетів запропоноване І. Конєвою, вказує на їх переважне соціально-економічне спрямування: «видатки місцевих бюджетів проявляються у тих самих соціально-економічних відносинах, які характерні для видатків державного бюджету, але вони існують на місцевому рівні та з урахуванням регіональних особливостей, повноважень і функцій органів місцевого самоврядування» [11].

І. Легкоступ під видатками місцевих бюджетів розуміє кошти, котрі мобілізовано до централізованих фондів місцевих органів влади, котрі

законодавчо затверджено, і котрі спрямовано на ефективний розвиток підвідомчих територій та населених пунктів) [12, с. 24].

Як економічні відносини, котрі виникають «між суб'єктами господарювання з приводу розподілу та використання грошових фондів місцевого самоврядування за цільовим і територіальним призначенням з метою розвитку адміністративно-територіальної одиниці та задоволення суспільних потреб» [13, с. 204] – трактує видатки місцевих бюджетів І. Шевчук.

Ми приєднуємося до позиції Ю. Радіонова, який вважає, що «роль видатків місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку території найкраще проявляється через їх функції» [15, с. 14] (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Функції видатків місцевих бюджетів

Примітка. Складено та узагальнено автором за [15, с. 14]

Враховуючи результати критичної оцінки підходів вітчизняних науковців до визначення видатків місцевих бюджетів можна зробити висновок, що

більшість базується на їх соціально-економічному призначенні. Ми повністю підтримуємо таке бачення і вважаємо, що для забезпечення повноти дослідження їх доцільно розподілити на три основні групи (рис. 1:5).

Рис. 1.5. Спрямування видатки місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій

Примітка. Складено та узагальнено автором

Видатки місцевих бюджетів, котрі пов'язано із економічною діяльністю спрямовують на розвиток тих галузей економіки, які функціонують на території громади чи регіону (рис. 1.5).

Видатки місцевих бюджетів, котрі пов'язано із соціальним захистом спрямовують у формі грошових допомог потребуючим соціально незахищеним жителям громади, котрі не можуть забезпечити життєдіяльність за рахунок власних коштів.

Видатки місцевих бюджетів, котрі пов'язано фінансуванням установ і закладів соціально-культурної сфери передбачають виділення коштів на установи охорони здоров'я, освіти, заклади, які сприяють духовному розвитку та фізичному вихованню жителям громади.

Склад та структура видатків окремо взятого місцевого бюджету на соціально-економічний розвиток територій залежить від рівня соціально-

економічного розвитку громади чи регіону, розвитку інфраструктури та їх долучення до загальнодержавних або регіональних програм.

Підсумовуючи зауважимо, що видатки місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток є важливим інструментом, котрий застосовується в інтересах жителів громади чи регіону.

1.2. Нормативно-правове забезпечення видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток

У складі бюджетної системи України місцеві бюджети представляють найбільш чисельну ланку, котра є її фундаментом. Саме місцеві бюджети займають важливе місце у процесах перерозподілі внутрішнього валового продукту, фінансуванні публічних послуг і особлива їх роль проявляється у процесі фінансування соціально-економічного розвитку територій. Всі процеси, що супроводжують здійснення видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток базуються на законодавчій основі серед яких особливе місце займає Бюджетний кодекс України [19], у статті 4 якого визначено склад бюджетного законодавства України (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Склад бюджетного законодавства України

Складено та узагальнено автором за [19]

Так, у Конституції України передбачено, що «...держава визнає свою відповідальність за економічне та соціальне благополуччя своїх громадян, гарантує доступність та безкоштовність освіти, охорони здоров'я, програм соціального захисту для усіх громадян» [20]. Конституцією України закріплено «право територіальної громади (жителів села або добровільного об'єднання у громаду жителів кількох сіл, селищ, міста) самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах законів України» [20].

Основним правовим актом, котрий регламентує здійснення видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток є Бюджетний кодекс України, так у главі 14 здійснено розмежування видатків між бюджетами, а у статтях 89–90 здійснено розподіл видатків відповідно до їх рівня [19] (рис. 1.7).

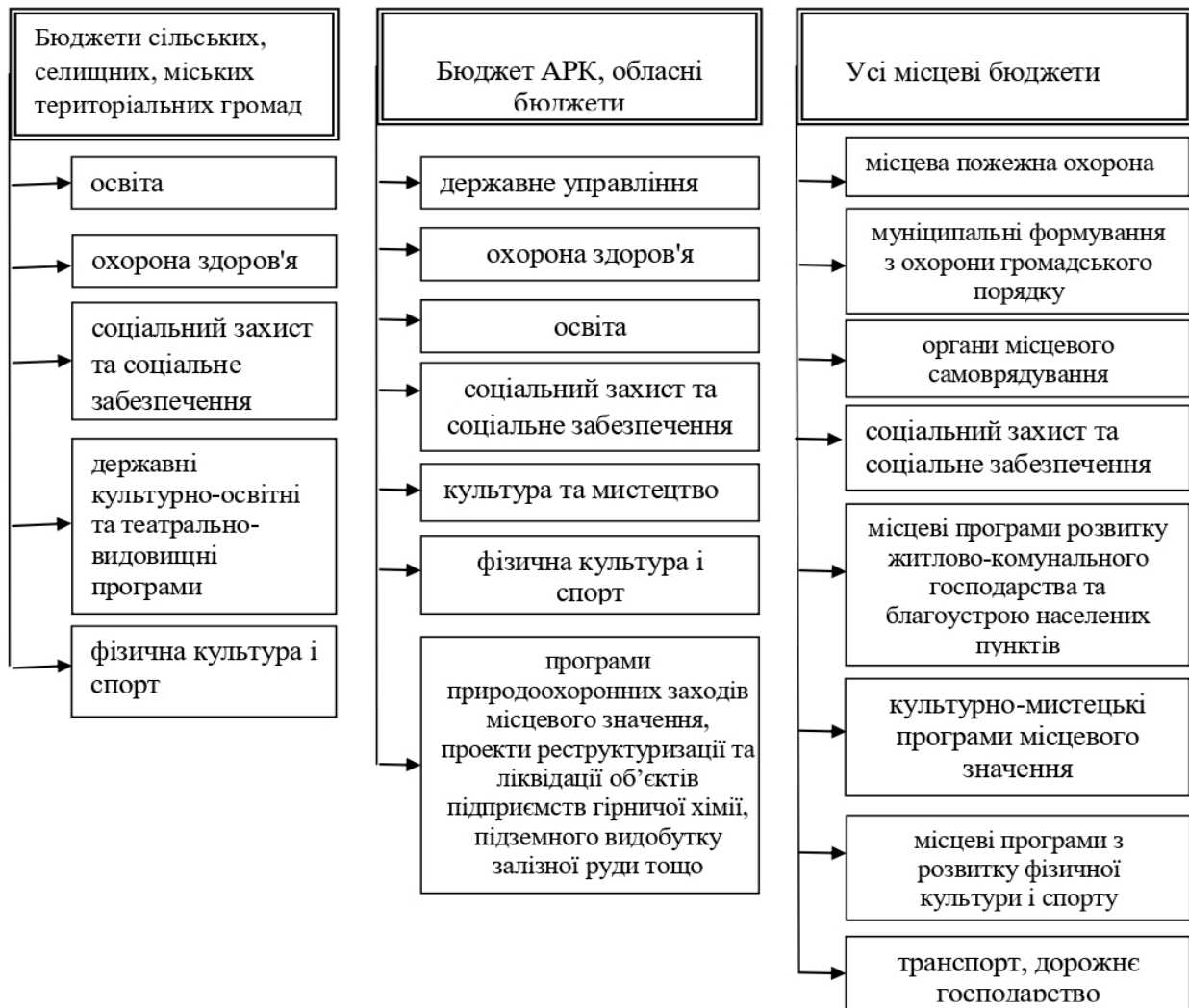

Рис. 1.7. Розподіл видатків між місцевими бюджетами

Примітка. Складено та узагальнено автором за [19]

Бюджетним кодексом України [19] закріплено, що видатки бюджетів класифікують за чотирма ознаками (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація видатків бюджету

Класифікація	Ознака
Програмна класифікація	Бюджетні програми
Відомча класифікація	Головні розпорядники бюджетних коштів
Функціональна класифікація	Функції органів влади, з виконанням яких пов'язані видатки
Економічна класифікація	Економічна характеристика операцій

Примітка. Узагальнено та складено автором на основі [19]

Вище наведені програмна, відомча, функціональна та економічна класифікації видатків бюджету застосовуються одночасно, що сприяє реалізації бюджетного процесу. Функціональна класифікація бюджетних видатків базується на функціях держави, з якими пов'язані видатки бюджету (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Функціональна класифікація видатків бюджету

Код	Найменування
0100	Загальнодержавні функції
0200	Оборона
0300	Громадський порядок, безпека та судова влада
0400	Економічна діяльність
0500	Охорона навколишнього природного середовища
0600	Житлово-комунальне господарство
0700	Охорона здоров'я
0800	Духовний та фізичний розвиток
0900	Освіта
1000	Соціальний захист та соціальне забезпечення

Примітка. Узагальнено та складено автором на основі [21]

Як бачимо, функціональна класифікація видатків бюджету містить їх поділ за основними функціями (табл. 1.2). Предметом цього дослідження є соціально-економічний розвиток, тому надалі зосередимо увагу на видатках на

економічну діяльність, на житлово-комунальне господарство, освіту, охорону здоров'я, фізичний та духовний розвиток, соціальне забезпечення та соціальний захист.

За економічною класифікацією видатків бюджету виділяють поточні та капітальні видатки (рис. 1.8).

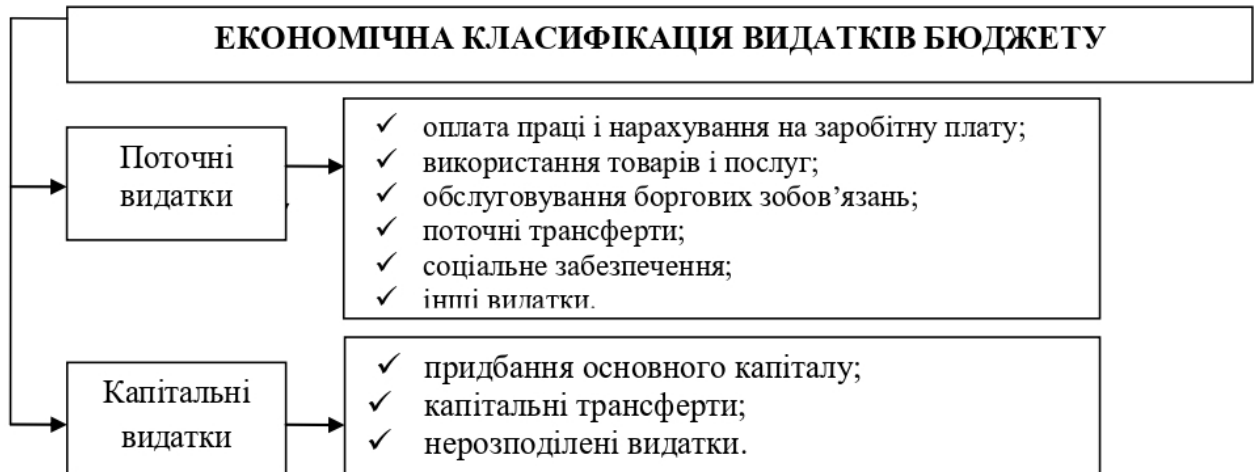

Рис. 1.8. Економічна класифікація видатків бюджету

Примітка. Узагальнено та складено автором на основі [22]

Економічна класифікація видатків бюджетів дає можливість «розмежувати видатки бюджетних установ та одержувачів бюджетних коштів за економічними ознаками з детальним розподілом коштів за їх предметними ознаками» [22]. Економічна класифікація застосовується при складанні бюджетів та кошторисів бюджетних установ.

Щорічно Верховною Радою України приймається Закон України «Про Державний бюджет України» [23], у якому передбачено трансферти місцевим бюджетам. Так, Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 р.» [23] передбачено передати обласному бюджету Тернопільської області «освітньої субвенції 238,9 млн. грн., субвенції на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання установ і закладів освіти та охорони здоров'я 52,5 млн. грн. та базової дотації в обсязі 105,6 млн. грн.» [23].

Місцеві бюджети кожного року затверджуються рішенням відповідної місцевої ради. Так, рішенням Тернопільської міської ради затверджено «Бюджет Тернопільської МТГ на 2023 рік» [24].

«Бюджет Тернопільської МТГ на 2023 рік» [24] вперше було затверджено в умовах воєнного стану, що зумовило змінення пріоритетів видатків та спрямування фінансових ресурсів на першочергові потреби.

Як основний фінансовий план Тернопільської міської територіальної, громади бюджетні кошти мають за мету створити умови для сталого функціонування громади, забезпечення подальшого розвитку її освітньої, медичної, житлово-комунальної та транспортної інфраструктури, соціальної та культурної сфер, соціального захисту мешканців, особливо внутрішньо переміщених осіб, а також підтримання обороноздатності Збройних Сил України та продовження реалізації інвестиційних проектів [24].

При складанні проєкту «Бюджету Тернопільської МТГ на 2023 рік» [24] враховано норми:

- Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [25];
- Бюджетного кодексу України [19];
- Податкового кодексу України [26];
- листа Міністерства економіки України «Про особливості складання розрахунків до проєктів місцевих бюджетів на 2023 рік» [27];
- листа Міністерства фінансів України «Особливості складання проєктів місцевих бюджетів на 2023 рік» [28];
- «Основних прогностичних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2022–2023 роки» [29].

Крім того, при розрахунку показників «Бюджету Тернопільської МТГ на 2023 рік» [24], як і будь-якого іншого місцевого бюджету враховано положення інших законів, котрі також впливають на бюджетні відносини, пов'язані із фінансуванням видатків у певних сферах. Так, Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [24] визначає їхній перелік та принципи формування, основні джерела фінансування. Враховуючи, що переважна частина видатків місцевих має соціальне спрямування, саме державні соціальні стандарти і нормативи є базою для розрахунків видатків на соціальні цілі, розроблення місцевих програм, які мають соціальне спрямування.

Закон України «Про соціальні послуги» [24] регламентує усі організаційні-правові та фінансові питання у сфері надання соціальних послуг особам, котрі перебувають у непростих життєвих обставинах і потребують допомоги [24].

Усі відносини, що пов'язані із функціонуванням у сфері освіти регулює Закон України «Про освіту» [25]. Цим законом передбачено, що саме місцеві бюджети є одним із основних джерел фінансування освітніх установ і закладів та установ, організацій і підприємств, які належать до системи освіти.

Законом України «Про культуру» [26], що місцеві бюджети є одним з важливих джерел фінансування установ, організацій та установ і закладів, діяльність яких спрямована на задоволення духовно-культурних потреб громадян [26].

Війна, яка триває в Україні ставить нові вимоги, від задоволення яких залежить подальший розвиток подій. Так, пошук внутрішніх ресурсів для посилення обороноздатності нашої держави зумовив необхідність перенаправлення податку на доходи фізичних осіб сплачених військовослужбовцями до спеціального фонду державного бюджету. До цього часу 75% податку на доходи фізичних осіб надходило до місцевих бюджетів і було значним джерелом їх доходів і, відповідно, формувало фінансові ресурси для соціально-економічного розвитку територіальних громад та регіонів. У листопаді 2023 р. парламент ухвалив зміни до Бюджетного кодексу [33], яким було передбачено перенаправлення ПДФО, які сплачено військовими на розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу.

Такі зміни у законодавстві забезпечать посилення обороноздатності України: «50% таких коштів буде спрямовано на закупівлю дронів (13 млрд. грн.) і артилерійських систем (13 млрд. грн.)» [34]. Такі зміни у законодавстві супроводжувались виділенням додаткових коштів із державного бюджету для місцевих бюджетів. Так, у 2024 р. понад 62 млрд. грн. буде спрямовано до місцевих бюджетів для компенсації можливих втрат доходів: 21,1 млрд. грн. у формі базової дотації, 33,4 млрд. грн. у формі додаткової дотації, 14,1 млрд. грн. реверсної дотації залишиться у розпорядженні органів місцевого

самоврядування, 12,3 млрд. грн. (як 4% ПДФО) буде додатково перераховано в регіони для сталого проходження опалювального сезону [34].

Підсумовуючи зауважимо, що нормативно-правова база, яка регламентує бюджетні відносини є юридичною основою, відповідно до якої здійснюється фінансування видатків на соціально-економічний розвиток територіальних громад та регіонів. Від її досконалості, відповідності вимогам часу залежать можливості ефективного використання бюджетних коштів та досягнення цілей певного етапу функціонування як держави загалом, так і територіальних громад.

Висновки до розділу 1

Місцеві бюджети є основою фінансової незалежності і самостійності органів місцевого самоврядування. Задоволення потреб жителів територіальної громади залежить від наповненості місцевих бюджетів. Адже за рахунок коштів, які акумулюються у місцевих бюджетах задовольняються соціально-культурні потреби жителів громади, забезпечується соціально-економічний розвиток території.

Суть місцевих бюджетів проявляється у їх соціально-економічному призначенні, оскільки вони є тою фінансовою базою, котра забезпечує соціально-економічний розвиток територіальної громади чи регіону.

Видатки місцевих бюджетів, котрі пов'язано із економічною діяльністю спрямовують на розвиток тих галузей економіки, які функціонують на території громади чи регіону.

Видатки місцевих бюджетів, котрі пов'язано із соціальним захистом спрямовую у формі грошових допомог потребуючим соціально незахищеним жителям громади, котрі не можуть забезпечити життєдіяльність за рахунок власних коштів.

Видатки місцевих бюджетів, котрі пов'язано фінансуванням установ і закладів соціально-культурної сфери передбачають виділення коштів на

установи охорони здоров'я, освіти, заклади, які сприяють духовному розвитку та фізичному вихованню жителям громади.

Склад та структура видатків окремо взятого місцевого бюджету на соціально-економічний розвиток територій залежить від рівня соціально-економічного розвитку громади чи регіону, розвитку інфраструктури та їх долучення до загальнодержавних або регіональних програм.

Нормативно-правова база, яка регламентує бюджетні відносини є юридичною основою, відповідно до якої здійснюється фінансування видатків на соціально-економічний розвиток територіальних громад та регіонів. Від її досконалості, відповідності вимогам часу залежать можливості ефективного використання бюджетних коштів та досягнення цілей певного етапу функціонування як держави загалом, так і територіальних громад.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ПРАКТИКИ ФІНАНСУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)

2.1. Аналіз видатків бюджету на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство

Фінансовою базою, котра забезпечує соціально-економічний розвиток територіальних громад є місцеві бюджети. Адже функціонування місцевих бюджетів спрямовано на активізацію внутрішнього потенціалу територіальної громади, нарощення їх дохідної бази і що надзвичайно важливо – на забезпечення ефективного використання ресурсів громади та забезпечення її стабільного економічного розвитку.

Дослідження практики фінансування видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток території здійснимо на прикладі Тернопільської МТГ . Тернопільська міська територіальна громада створена у листопаді 2018 р. [35] і об'єднує Тернопільську міську раду (м. Тернопіль), Кобзарівську сільську раду (с. Кобзарівка, с. Вертелка, с. Городище, с. Носівці), Куровецьку сільську раду (с. Курівці), Малашовецьку сільську раду (с. Малашівці, с. Іванківці), Чернихівську сільську раду (с. Чернихів, с. Глядки, с. Плєсківці) [36] (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Склад Тернопільської МТГ

Примітка. Складено автором [36]

Проаналізуємо структуру видатків бюджету Тернопільської МТГ за функціональною класифікацією (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка складу та структури видатків бюджету Тернопільської міської територіальної громади за 2020–2022 рр.

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %
Державне управління	156,8	6,6	188,5	5,4	212,4	6,9
Освіта	1079,9	45,1	1395,2	40,0	1480,5	48,3
Охорона здоров'я	203,2	8,5	99,0	2,8	124,8	4,1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	102,4	4,3	119	3,4	177	5,8
Культура і мистецтво	57,7	2,4	35,2	1,0	37,1	1,2
Фізична культура і спорт	44,4	1,9	97,3	2,8	72,5	2,4
Житлово-комунальне господарство	322,4	13,5	346,3	9,9	467,3	15,2
Економічна діяльність	363,9	15,2	1120,5	32,1	350,2	11,4
Охорона навколишнього природного середовища	0,5	0,0	0,1	0,0	0	0,0
Міжбюджетні трансферти	60,7	2,5	88,1	2,5	28,2	0,9
Інші видатки	1,3	0,1	0,8	0,0	116	3,8
Всього видатків	2393,0	100,0	3490,4	100,0	3067,5	100,0

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Як свідчать показники табл. 2.1, найбільшою питоною вагою серед видатків бюджету Тернопільської МТГ вирізняються видатки на освіту. Так, питома вага видатків на освіту становила : у 2020 р. – 45,1%, у 2021 р. – 40,0%, у 2022 р. – 48,3%.

Видатки бюджету на житлово-комунальне господарство становили: у 2020 р. – 13,5%, у 2021 р. – 9,9%, у 2022 р. – 15,2% (див. табл. 2.1).

Видатки бюджету на економічну діяльність спрямовуються на розвиток пріоритетних галузей і їх питома вага становила: у 2020 р. – 15,2%, у 2021 р. – 32,1%, у 2022 р. – 11,4% (див. табл. 2.1).

Структура видатків бюджету Тернопільської МТГ за функціональною класифікацією представлена на рис. 2.2.

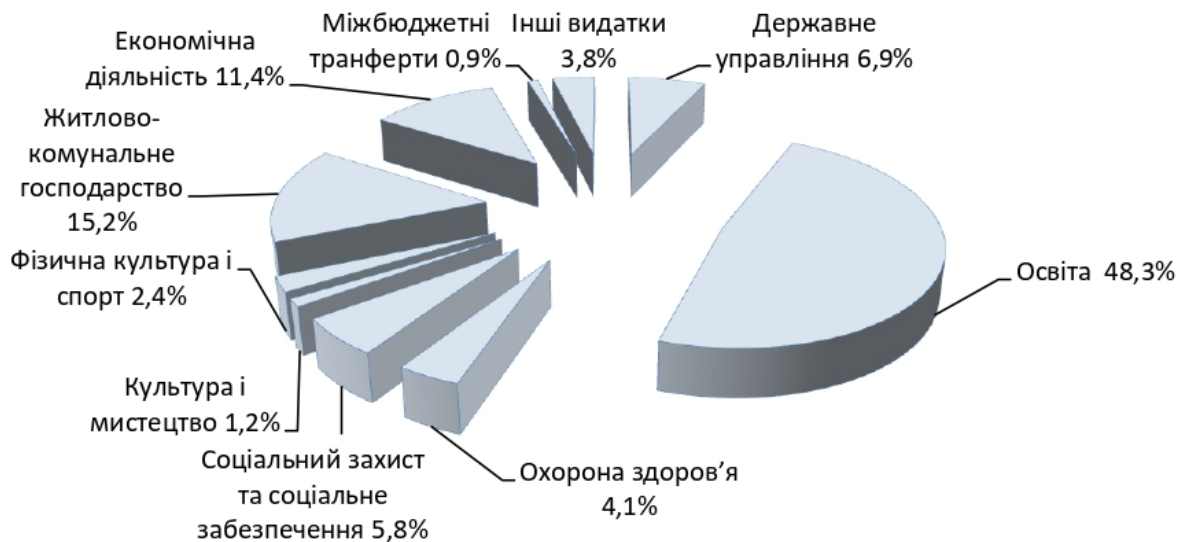

Рис. 2.2. Структура видатків бюджету видатків бюджету Тернопільської міської територіальної громади у 2022 р.

Примітка. Побудовано та розраховано автором на основі: [39]

Показники діаграми (рис. 2.2) відображають, що у 2022 р. серед видатків бюджету Тернопільської МТГ найвищим рівнем характеризувались видатки на освіту – 48,3%. Доволі значною питомою вагою вирізнялись видатки на житлово-комунальне господарство (15,2%) та економічну діяльність (11,4%).

Оцінка показника питомої ваги видатків на економічну діяльність Тернопільської МТГ у динаміці свідчить про його зростання у 2021 р. та зниження у 2022 р.: у 2020 році – 15,2% від загальної суми видатків, у 2021 р. – 32,1%, у 2022 р. – 11,4% (див. табл. 2.1). Динаміка показника обсягу видатків на економічну діяльність Тернопільської МТГ у 2020–2022 рр. представлена у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Динаміка видатків бюджету Тернопільської міської територіальної громади на економічну діяльність за 2020–2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг видатків на економічну діяльність, млн. грн.	363,9	1120,5	350,6
Абсолютний приріст, млн. грн.	-	756,6	-769,9
Темп зростання, %	-	307,9	31,3

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Показники динаміки обсягу видатків на економічну діяльність, котрі представлені у табл. 2.2 свідчать, що за результатами 2021 р. обсяг видатків на економічну діяльність зріс на 756,6 млн. грн. (порівняно із 2020 р.) і досягнув рівня 1120,5 млн. грн. (темп зростання 307,9%). У 2022 р. видатки бюджету Тернопільської МТГ різко знизилися на 769,9 млн. грн. до рівня 350,6 млн. грн. (темп зростання 31,3%).

Динаміка абсолютного показника обсягу видатків на економічну діяльність бюджету Тернопільської МТГ представлено на рис. 2.3.

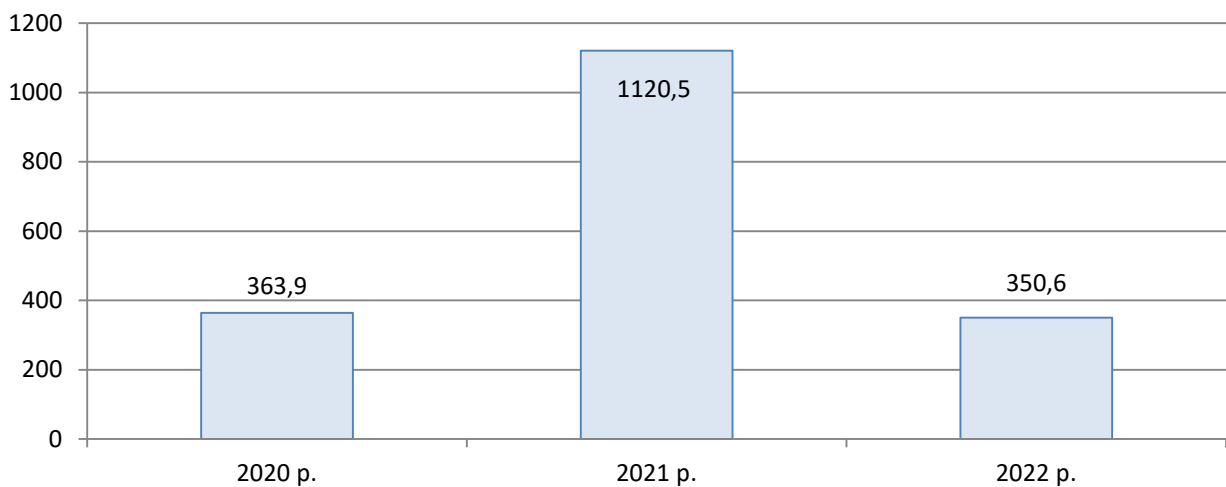

Рис. 2.3. Динаміка видатків бюджету Тернопільської МТГ на економічну діяльність за 2020–2022 рр., млн. грн.

Примітка. Побудовано автором на основі: [37; 38; 39]

Зниження обсягів обсягу видатків на економічну діяльність бюджету Тернопільської МТГ у 2022 р. пов'язане із війною, зміною пріоритетів видатків бюджетів та спрямуванням фінансових ресурсів громади на першочергові потреби.

Проаналізуємо структуру видатків на економічну діяльність бюджету Тернопільської МТГ у динаміці (див. табл. 2.3).

Оцінка структури видатків на економічну діяльність бюджету Тернопільської МТГ дозволяє зробити висновок, про переважання у даній групі видатків на транспорт транспортну інфраструктуру та дорожнє

господарство. Питома вага даної групи видатків становила: у 2020 р. – 7,1% від загальної суми видатків, у 2021 р. – 26,4%, у 2022 р. – 3,7% (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка та структура видатків бюджету Тернопільської МТГ на економічну діяльність за 2020–2022 рр.

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %
Всього видатків	2393,0	100,0	3490,4	100,0	3067,5	100,0
Економічна діяльність	363,9	15,2	1120,5	32,1	350,2	11,4
Сільське, лісове, рибне господарство та мисливство	2,6	0,1	1,0	0,0	0,3	0,0
Будівництво та регіональний розвиток	39,5	1,7	55,9	1,6	35,5	1,2
Транспорт та транспортні інфраструктура, дорожнє господарство	170,3	7,1	922,5	26,4	114,1	3,7
Зв'язок, телекомунікації	1,0	0,0	1,3	0,0	1,9	0,1
Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю	150,5	6,3	139,8	4,0	198,4	6,5

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Детальний аналіз динаміки та питомої ваги видатків на транспорт транспортну інфраструктуру та дорожнє господарство дозволив виявити, що значне зростання даної групи видатків у 2021 р. пов'язано із здійсненням видатків на утримання та розвиток автомобільних доріг в обсязі 836,0 млн. грн. Також за рахунок видатків даної групи здійснюється відшкодування пільгового перевезення громадян в обсязі 65, млн. грн. (компенсація по автомобільному транспорту – 8,8 млн. грн., залізничному транспорту – 2,2 млн. грн., електротранспорту – 24,2 млн. грн.) [40]. Також у 2021 р. вперше у бюджеті громади виплачено «10,6 млн. грн. для покілометрової проплати за надані транспортні послуги», надано фінансової підтримки транспорту в обсязі 38,4 млн. грн. [40].

У 2022 р. після запровадження військового стану видатки бюджету на транспорт та транспортну інфраструктуру виділялись лише на покілометрову проплату за надані транспортні послуги та фінансову підтримку транспорту [41].

За рахунок групи видатків на будівництво та регіональний розвиток виконувалося виготовлення проектно-кошторисної документації по реконструкції та будівництву об'єктів благоустрою територіальної громади, здійснювалися роботи по будівництву дощового колектора по вул. Галицькій тощо [41].

Структура видатків на економічну діяльність бюджету Тернопільської МТГ представлена на рис. 2.4.

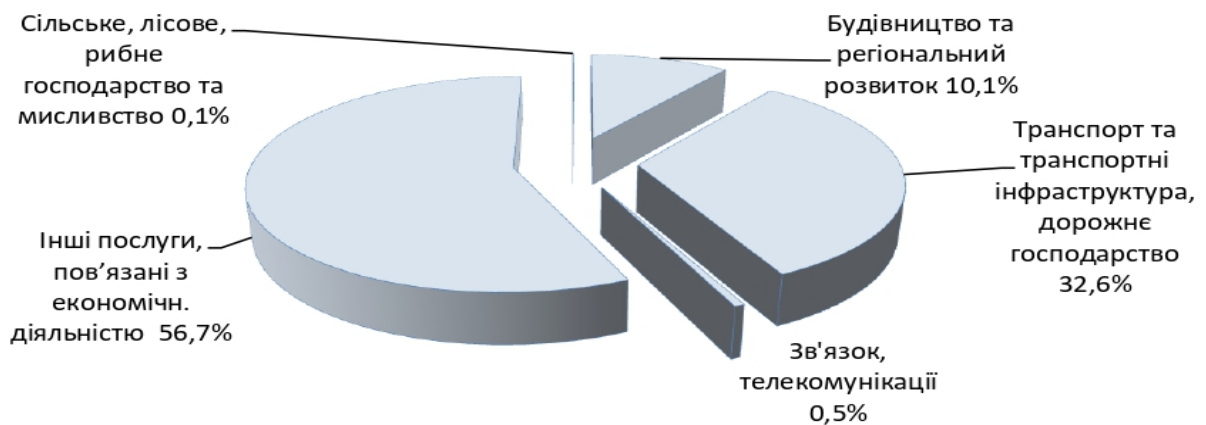

Рис. 2.4. Структура видатків на економічну діяльність бюджету Тернопільської МТГ у 2022 р.

Примітка. Побудовано автором на основі: [39]

Доволі значними обсягами вирізняються видатки бюджету на житлово-комунальне господарство, які 2020–2022 рр. коливались в межах 9,9–15,2% від загального обсягу видатків бюджету Тернопільської МТГ (див. табл. 2.1). Динаміка абсолютного показника обсягу видатків на житлово-комунальне господарство бюджету Тернопільської МТГ представлено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Динаміка видатків бюджету Тернопільської міської територіальної громади бюджету на житлово-комунальне господарство за 2020–2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг видатків, млн. грн.	363,9	346,3	467,3
Абсолютний приріст, млн. грн.	-	-17,6	121
Темп зростання, %	-	95,2	134,9

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Житлово-комунальне господарство чинить визначальний вплив на якість життя мешканців громади і впливає на злагодженість роботи усіх комунальних служб та якість надання послуг. За рахунок цих видатків у 2021 р. здійснено технічне обслуговування житлового фонду, зокрема капітальний ремонт: прибудинкових територій (52,7 млн. грн.), покрівлі (11,3 млн. грн.), інженерних мереж (6,0 млн. грн.), ліфтів (3,2 млн. грн.), освітлення вулиць (1,0 млн. грн.), між квартальних проїздів (9,2 млн. грн.). Частина коштів даної групи (1,4 млн. грн.) використана на «рекультивация земель порушених внаслідок несанкціонованого складування відходів» [40].

Видатки на житлово-комунальне господарство бюджету Тернопільської МТГ у 2022 р. спрямовувалися на благоустрій громади, зокрема: «на ремонт та утримання бюветів, колонок-качалок та фонтанів (4,1 млн. грн.), упорядкування кладовищ (11,8 млн. грн.), утримання вулично-дорожніх мереж (65,4 млн. грн.), озеленення (7,2 млн. грн.), на експлуатацію та технічне обслуговування житлового фонду (11,3 млн. грн.)» [41].

Підсумовуючи вищевикладене зауважимо, що видатки бюджету Тернопільської МТГ на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство є інструментом, котрий сприяє економічному розвитку Тернопільської МТГ .

2.2. Оцінка видатків бюджету Тернопільської міської територіальної громади на фінансування соціально-культурної сфери

Фінансування соціально-культурної сфери є надзвичайно актуальним питанням у сучасному суспільстві, що впливає забезпечення здоров'я, освіти, фізичного і культурного розвитку громадян. Так, фінансування медичних установ і програм забезпечує доступ до якісної медичної допомоги, профілактичних заходів та забезпечує здоров'я нації в цілому. Фінансування освітніх установ і закладів і програм розвитку забезпечує підвищення інтелектуального потенціалу держави. Висока якість освіти є ключем до

економічного зростання та інновацій. Фінансування культурних ініціатив забезпечує збереження та розвиток культурної спадщини, сприяє взаєморозумінню, толерантності та обміну ідеями між зовнішніми культурними групами.

Діяльність установ соціально-культурної сфери є інструментом, котрий реалізує гарантовані Конституцією свободи та права громадян, що пов'язані із їх освітою, культурним розвитком, охороною здоров'я, фізичним та культурним розвитком.

Оцінка структури видатків бюджету Тернопільської МТГ дозволяє зробити висновок, що видатки на освіту становлять найбільшу питому вагу у загальному обсязі видатків 40,0–48,3% (див. табл. 2.1).

Динаміку видатків на освіту бюджету Тернопільської МТГ представлено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Динаміка видатків на освіту бюджету Тернопільської МТГ
за 2020–2022 рр.**

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг видатків на освіту, млн. грн.	1079,9	1395,2	1480,5
Абсолютний приріст, млн. грн.	-	315,3	85,3
Темп зростання, %	-	129,2	106,1

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Оцінка видатків бюджету Тернопільської МТГ на освіту дозволяє виявити стабільне їх зростання (табл. 2.5). Так, обсяг видатків на освіту у 2020 р. становив 1079,9 млн. грн., у 2021 р. їх обсяг зріс на 315,3 млн. грн. і досягнув рівня 1395,2 млн. грн., темп зростання склав 129,2%; у 2022 р. їх обсяг зріс на 85,3 млн. грн. і досягнув рівня 1480,5 млн. грн., темп зростання склав 106,1%. Фінансування освіти здійснювалось як за рахунок коштів бюджету громади, так і за рахунок субвенції з державного бюджету та субвенцій від територіальних громад.

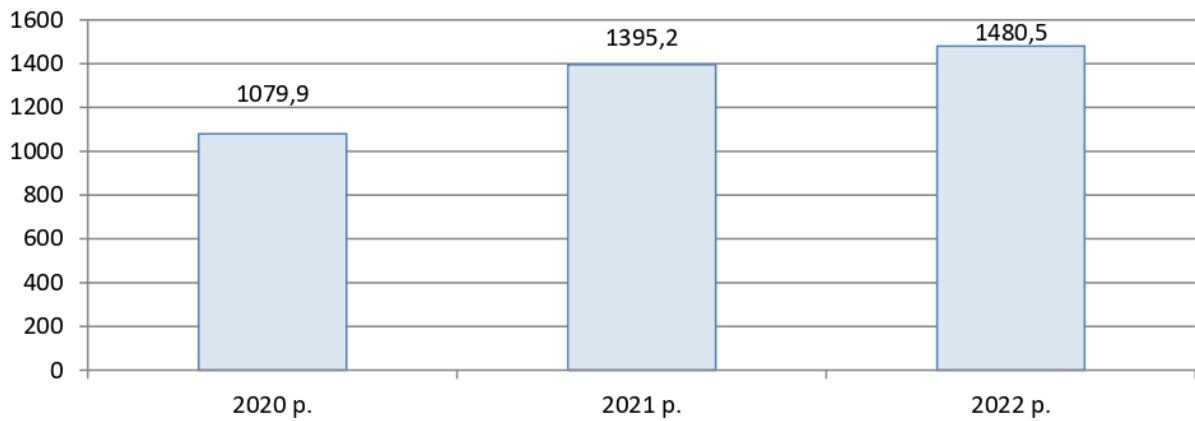

Рис. 2.5. Динаміка видатків на освіту бюджету Тернопільської МТГ за 2020–2022 рр., млн. грн.

Примітка. Побудовано автором на основі: [37; 38; 39]

Як бачимо, видатки бюджету Тернопільської МТГ на освіту упродовж 2020–2022 рр. стабільно зростали (рис. 2.5), у тому числі і після початку війни.

У 2021 р. загальний обсяг видатків на освіту склав 1395,2 млн. грн. (рис. 2.4), у тому числі оплата праці – 1051,4 млн. грн., «капітальні видатки – 51,8 млн. грн. (на придбання основних засобів – 10,8 млн. грн., на капітальний ремонт установ і закладів – 36,1 млн. грн.; на реконструкцію будівель – 2,9 млн. грн.)» [41].

У 2022 р. в Тернопільській міській територіальній громаді функціонувало: 36 установ і закладів дошкільної освіти та 5 – загальної середньої освіти, де є дошкільний підрозділ; 43 заклади загальної середньої освіти [42]. У 2022 р. загальний обсяг видатків на освіту склав 1480,5 млн. грн. (рис. 2.4), у тому числі оплата праці – 1086,0 млн. грн., «капітальні видатки – 4,0 млн. грн. (на придбання основних засобів – 3,3 млн. грн., на капітальний ремонт установ і закладів – 0,7 млн. грн.)» [42].

Воєнний стан зумовив потребу докласти максимум зусиль для забезпечення сталого навчального процесу, створення безпечних умов для його учасників, підтримання тих, хто був вимушений виїхати за межі територіальної громади та внутрішньо переміщених осіб.

В умовах повномасштабної війни в Україні «основним критерієм початку діяльності стало створення безпечного освітнього середовища в освітніх

зкладах, зокрема наявність та стан об'єкта (будівлі, споруди, приміщення) щодо можливості його використання для укриття дітей та працівників як найпростішого укриття» [42].

Ключовими пріоритетами у сфері освіти мешканців громади стали нові виклики (рис. 2.6).

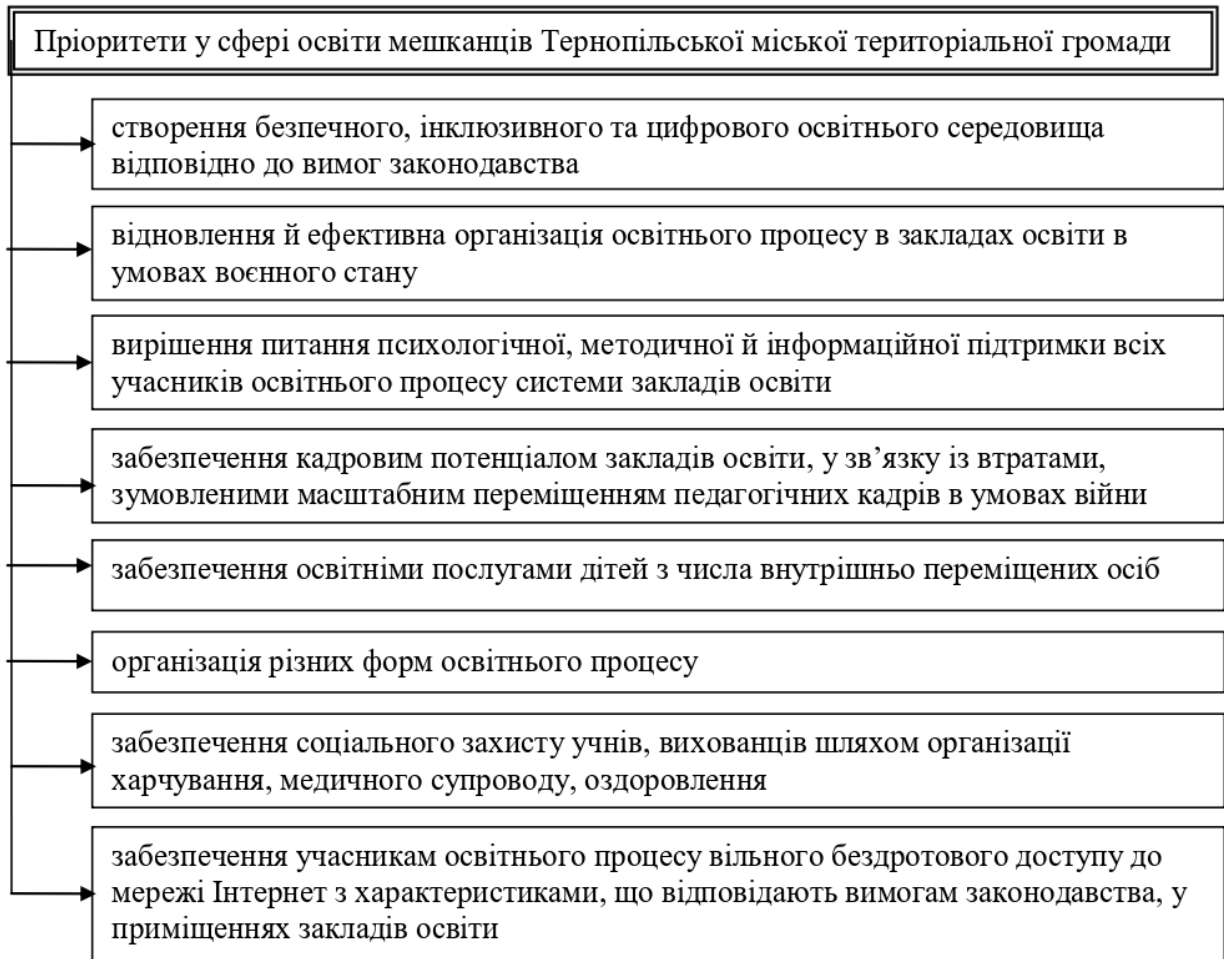

Рис. 2.6. Пріоритети у сфері освіти Тернопільської міської територіальної громади

Примітка. Узагальнено та складено автором за [42]

Видатки на охорону здоров'я становили 2,8–8,5% від загального обсягу видатків бюджету Тернопільської МТГ (див. табл. 2.1). Установи і заклади охорони здоров'я Тернопільської територіальної громади реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я і функціонують як єдиний медичний простір, котрий дає можливість отримати жителям громади і області комплексну медичну допомогу починаючи від первинної ланки і аж до високоспеціалізованої [43].

Динаміку видатків на охорону здоров'я бюджету Тернопільської МТГ представлено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Динаміка видатків на охорону здоров'я бюджету Тернопільської МТГ за 2020–2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг видатків на охорону здоров'я, млн. грн.	203,2	99,0	124,8
Абсолютний приріст, млн. грн.	-	-104,2	25,8
Темп зростання, %	-	48,7	126,1

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Оцінка видатків бюджету Тернопільської МТГ на охорону здоров'я дозволяє виявити їх зниження, що пов'язано із реформуванням медичної сфери, куди більша частина видатків фінансується із державного бюджету в межах загальнодержавних програм (табл. 2.5). Так, обсяг видатків на охорону здоров'я у 2020 р. становив 203,2 млн. грн., у 2021 р. їх обсяг знизився на 104,2 млн. грн. і досягнув рівня 99,0 млн. грн., темп зростання склав 48,7%; у 2022 р. їх обсяг зріс на 25,8 млн. грн. і досягнув рівня 124,8 млн. грн., темп зростання склав 126,1%.

В Тернопільській міській територіальній громаді діє «Комплексна програма «Здоров'я громади» на 2022–2024 роки» [43], котра фінансується із коштів міського бюджету. До основних завдань даної програми належать: надання своєчасної, високоспеціалізованої, кваліфікованої та якісної медичної допомоги.

В умовах воєнного основним завданням сфери охорона здоров'я є забезпечення умов для сталого функціонування установ і закладів охорони здоров'я та задоволення усіх медичних потреб жителів громади, у тому числі внутрішньо-переміщених осіб .

Потреби жителів громади щодо отримання медичних послуг задовольняють вісім неприбуткових установ охорони здоров'я (рис. 2.7).

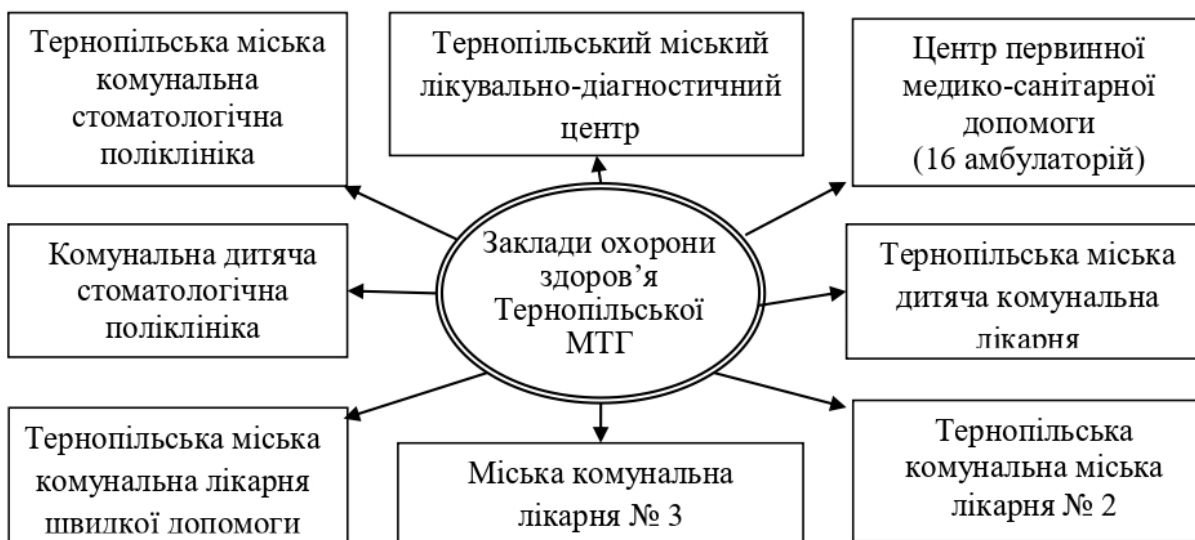

Рис. 2.7. Заклади охорони здоров'я Тернопільської МТГ [44]

Динаміку видатків на охорону здоров'я бюджету Тернопільської МТГ представлено на рис. 2.8.

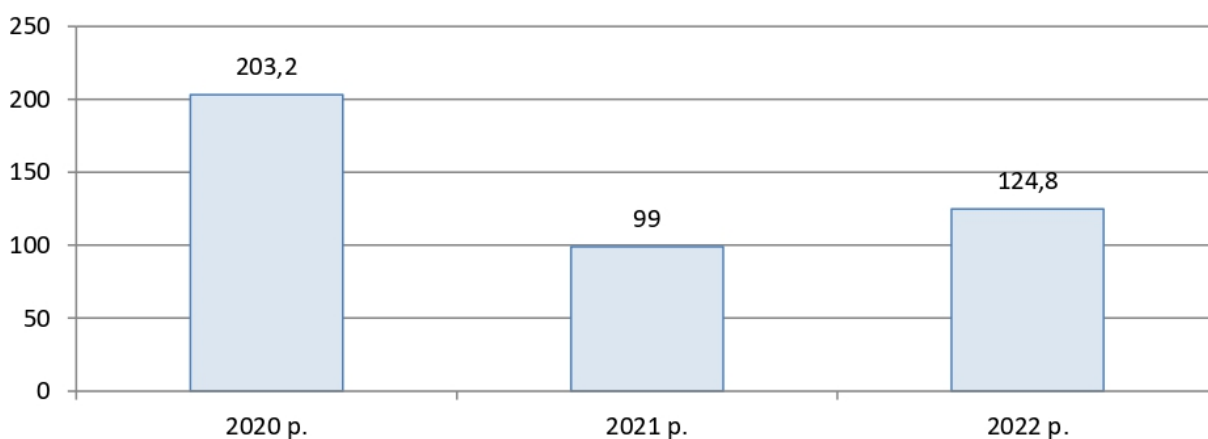

Рис. 2.8. Динаміка видатків на охорону здоров'я бюджету Тернопільської МТГ у 2020–2022 рр., млн. грн.

Примітка. Побудовано автором на основі: [37; 38; 39]

Як видно із показників діаграми (рис. 2.8), на фінансування установ і закладів охорони здоров'я у 2021 р. направлено – 99,0 млн. грн., в тому числі: на оплату праці – 14,4 млн. грн., на оплату енергоносіїв – 32,3 млн. грн., на капітальні видатки – 16,6 млн. грн. [40]

У 2022 р. на фінансування установ і закладів охорони здоров'я виділено – 124,8 млн. грн., в тому числі: на оплату праці – 24,1 млн. грн., на оплату

енергоносіїв – 46,6 млн. грн., на капітальні видатки – 14,2 млн. грн. [41]. Також особлива увага зосереджена на наданні медичної допомоги учасникам бойових дій, котрі брали участь у заходах по забезпеченню оборони України та їх членів сімей – для медичного обслуговування цієї категорії громадян виділено 1,6 млн. грн. Крім того, для придбання виробів медичного призначення та медикаментів виділено додаткових коштів в сумі 4,9 млн. грн., для покращення умов під час лікування та реабілітації військових (на поточний ремонт палат) – 1,7 млн. грн.

В умовах воєнного стану закладам охорони здоров'я надано додаткову фінансову підтримку із бюджету Тернопільської МТГ для облаштування укриттів та сховищ для персоналу та пацієнтів медичних установ і закладів. Так, виділено кошти (6 млн. грн.) для проведення ремонту приміщень укриттів, облаштування системи вентиляції (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Видатки для облаштування укриттів та сховищ для персоналу та пацієнтів медичних установ і закладів бюджету Тернопільської МТГ у 2022 рр.

Заклад охорони здоров'я	Обсяг, млн. грн.
КНП «Тернопільська міська комунальна лікарня швидкої допомоги»	0,56
КНП «Тернопільська комунальна міська лікарня №2»	3,1
КНП «Міська комунальна лікарня №3» ТМР	0,83
КНП «Центр первинної медико-санітарної допомоги»	1,48

Примітка. Узагальнено та складено автором за [45]

Заклади охорони здоров'я Тернопільської МТГ у 2022 р. обладнано додатковими автономними генераторами для подачі електроенергії. Причому, «КНП «Тернопільська стоматологічна поліклініка» та КНП «Тернопільська міська стоматологічна поліклініка №1» ТМР отримали автономні генератори подачі електроенергії як благодійну допомогу» [45].

Фінансування фізкультури і спорту є інвестицією в здоров'я нації. Фізична активність сприяє підтримці загального здоров'я, зниженню ризику захворювання та покращенню якості життя жителів громади. За рахунок коштів

місцевих бюджетів створюються та підтримуються об'єкти спортивної інфраструктури, проводяться спортивні заходи та програми (рис. 2.9).

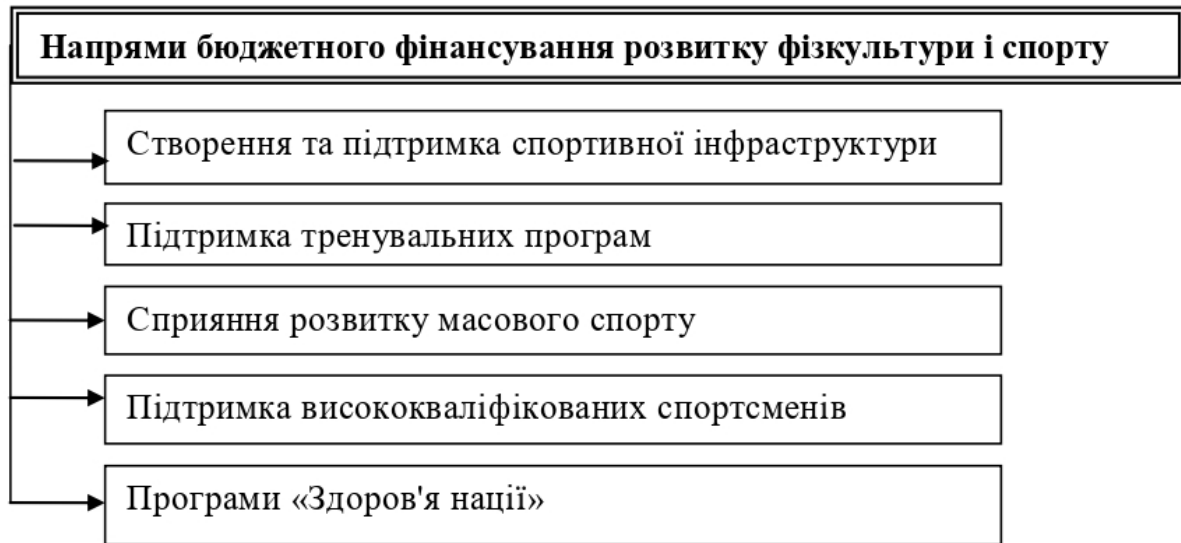

Рис. 2.9. Напрями бюджетного фінансування розвитку фізкультури і спорту

Динаміку видатків на розвиток спорту і фізкультури бюджету Тернопільської МТГ представлено у табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Динаміка видатків на розвиток фізкультури і спорту бюджету Тернопільської МТГ за 2020–2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг видатків на фізкультуру і спорт, млн. грн.	44,4	97,3	72,5
Абсолютний приріст, млн. грн.	-	52,9	-24,8
Темп зростання, %	-	219,1	74,5

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Оцінка видатків бюджету Тернопільської МТГ на розвиток спорту і фізкультури дозволяє виявити відсутність тенденцій (див. табл. 2.8). Так, обсяг видатків на розвиток фізкультури і спорту у 2020 р. становив 44,4 млн. грн., у 2021 р. їх обсяг зріс на 52,9 млн. грн. і досягнув рівня 97,3 млн. грн., темп

зростання склав 219,1%; у 2022 р. їх обсяг зменшився на 24,8 млн. грн. і досягнув рівня 72,5 млн. грн., темп зростання склав 74,5%.

На території Тернопільської МТГ функціонують «7 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, комунальної організації «Тернопільський міський центр фізичного здоров'я населення» ТМР та 2 комунальних підприємств: «Тернопільський міський стадіон», «Спортивний клуб «Тернопіль» ТМР» [46].

Динаміка видатків на розвиток спорту і фізкультури бюджету Тернопільської МТГ представлено на рис. 2.10.

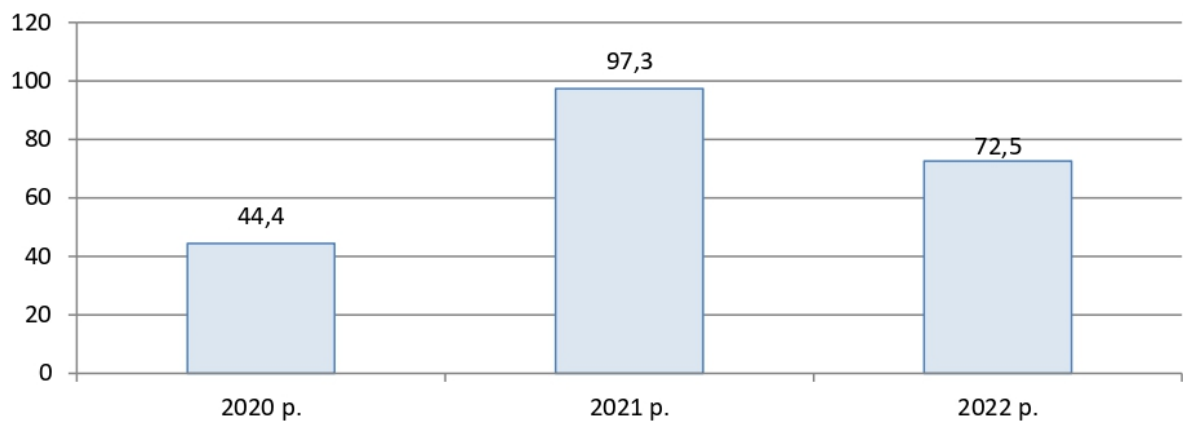

Рис. 2.10. Динаміка видатків на розвиток фізкультури і спорту бюджету Тернопільської МТГ за 2020–2022 рр., млн. грн.

Примітка. Побудовано автором на основі: [37; 38; 39]

За рахунок коштів бюджету Тернопільської МТГ організовано загальноміські спортивно-масові заходи, забезпечувалася участь збірних команд міста у змаганнях: у 2021р. 3 млн. грн., у 2022 р. – 3,1 млн. грн. Із бюджету Тернопільської МТГ виплачується щомісячна стипендія 20 провідним спортсменам міста (у 2021 р. розмірі 1900 грн. на місяць, у 2022 р. розмірі 2000 грн. на місяць) [46].

Фінансування спорту і фізкультури дозволяє залучити жителів громади до рухової активності. Так, у 2022 р. проведено більше як 70 заходів до яких долучалось більше як 5 тисяч осіб різного віку, серед яких і внутрішньо-переміщені особи (рис. 2.11).

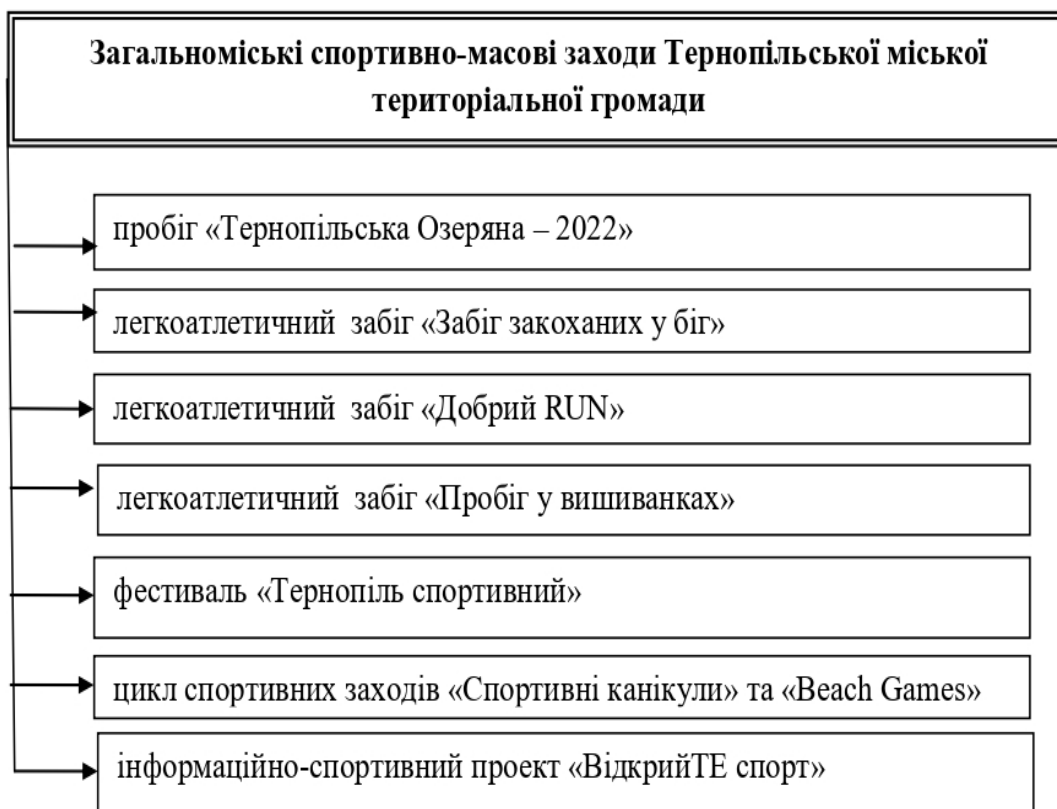

Рис. 2.11. Загальноміські спортивно-масові заходи Тернопільської МТГ

Примітка. Складено автором на основі: [46]

Враховуючи вимоги воєнного стану, за рахунок коштів бюджету Тернопільської МТГ приміщення спортивних шкіл облаштовані найпростішими укриттями.

Необхідність духовного розвитку громадян набуває особливого значення у період війни, коли люди стикаються з невизначеністю, стресами і змінами. В такі умови духовний розвиток може допомогти людям знайти сенс і значення у своєму житті, осмислити власні цілі і цінності, зміцнити стресостійкість, здатність впоратися з життєвими труднощами. Питома вага видатків на культуру і мистецтво є незначною і складала у 2020–2022 рр. 1,0–2,4% від загального обсягу видатків бюджету Тернопільської МТГ (див. табл. 2.1).

Динаміку показників видатків на культуру і мистецтво бюджету Тернопільської МТГ представлено у табл. 2.9.

**Динаміка видатків на розвиток на культури і мистецтва бюджету
Тернопільської МТГ за 2020–2022 рр.**

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг видатків на культуру і мистецтво, млн. грн.	57,7	35,2	37,1
Абсолютний приріст, млн. грн.	-	-22,5	1,9
Темп зростання, %	-	61,0	105,4

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Як видно із показників табл. 2.9, обсяг видатків на культуру і мистецтво у 2020 р. становив 57,7 млн. грн., у 2021 р. їх обсяг знизився на 22,5 млн. грн. і досягнув рівня 35,2 млн. грн., темп зростання склав 61,0%; у 2022 р. їх обсяг зріс на 1,7 млн. грн. і досягнув рівня 37,1 млн. грн., темп зростання склав 105,4%.

Рис. 2.12. Мережа установ і закладів управління культури і мистецтв Тернопільської МТГ

Примітка. Складено автором на основі: [47]

Кошти бюджету Тернопільської МТГ переважно використовувалися на заробітну плату працівників та оплату енергоносіїв. Упродовж 2022 р. заклади культури і мистецтв працювали на культурному фронті їх діяльність спрямовувалася на захист традицій, мови та культурних цінностей.

Підсумовуючи зауважимо, що фінансування установ соціально-культурної сфери, котрі функціонують для забезпечення здоров'я, освіти, розваг і культурного розвитку громадян є надзвичайно актуальним питанням, оскільки впливає на можливості соціально-економічного розвитку територіальних громад та територій.

2.3. Моніторинг видатків бюджету Тернопільської МТГ на соціальне забезпечення та соціальний захист

Соціальний захист населення є однією із найважливіших функцій держави. Фінансування соціальних програм та заходів дозволяє зменшити різницю в рівнях життя і соціальному статусі різних верств населення. Це сприяє створенню справедливого і рівноправного суспільства. В межах реалізації бюджетної політики в частині соціального захисту громадян здійснюється реалізація заходів, котрі мають забезпечити зниження рівня бідності серед населення, матеріальну підтримку малозабезпечених громадян шляхом виплати численних допомог, підвищення рівня соціальних стандартів тощо.

Питома вага видатків соціальне забезпечення та соціальний захист у бюджеті Тернопільської МТГ становила: у 2020 р. – 4,3%, у 2021 р. – 3,4%, у 2022 р. – 5,8% (див. табл. 2.1). Розглянемо динаміку обсягу видатків на соціальне забезпечення та соціальний захист бюджету Тернопільської МТГ (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Динаміка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення
бюджету Тернопільської МТГ за 2020–2022 рр.**

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, млн. грн.	102,4	119,0	177,0
Абсолютний приріст, млн. грн.	-	16,6	58,0
Темп зростання, %	-	116,2	148,7

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Як видно із показників табл. 2.10, обсяг видатків на соціальне забезпечення та соціальний захист бюджету Тернопільської МТГ забезпечення зріс від 102,4 млн. грн. у 2020 р. до 119,0 млн. грн. у 2021 р. (видатки зросли на 16,6млн. грн., темпі зростання 116,2%). У 2022 р. обсяг видатків зріс на 58,0 млн. грн.. і становив 177,0 млн. грн. (темп зростання 148,7%).

Динаміка обсягу видатків на соціальне забезпечення та соціальний захист бюджету Тернопільської МТГ представлено на рис. 2.13.

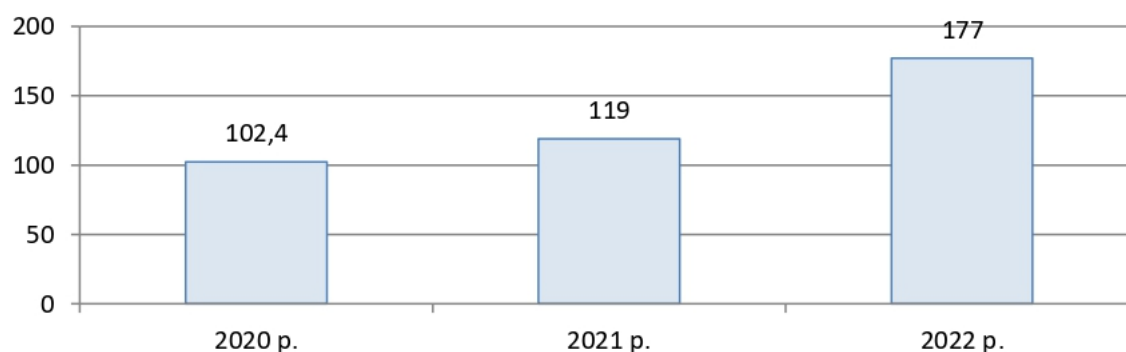
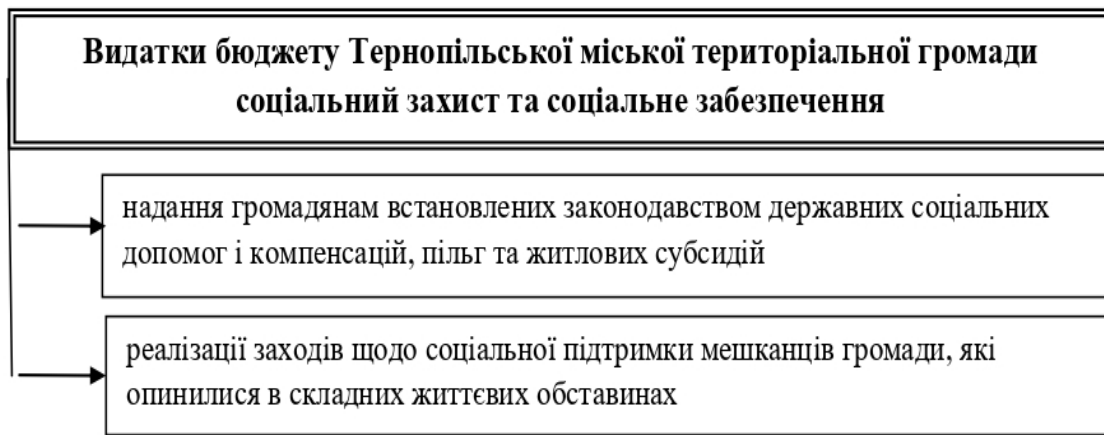

Рис. 2.13. Динаміка обсягу видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення бюджету Тернопільської МТГ у 2020–2022 рр.

Видатки бюджету Тернопільської МТГ соціальне забезпечення та соціальний захист можна умовно згрупувати у дві групи (див. рис. 2.14).

**Рис. 2.14. Напрями використання коштів бюджету Тернопільської МТГ
соціального захист та соціальне забезпечення**

Примітка. Узагальнено автором на основі: [48]

Динаміка та структура видатків на соціальне забезпечення та соціальний захист бюджету Тернопільської МТГ представлена у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

**Динаміка та структура видатків на соціальний захист та соціальне
забезпечення бюджету Тернопільської МТГ за 2020–2022 рр.**

Показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	Питома вага, %	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %	Питома вага, %	Обсяг, млн. грн.	Питома вага, %
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	2,9	2,8	4,9	4,1	6,9	3,9
Соціальний захист пенсіонерів	14,7	14,4	17,2	14,5	27,7	15,6
Соціальний захист ветеранів війни і праці	0,9	0,9	0,9	0,8	0,6	0,3
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	3,0	2,9	6,7	5,6	5,4	3,1
Допомога у вирішенні житлового питання	3,1	3,0	5,7	4,8	1,3	0,7
Соціальний захист інших категорій	54,6	53,3	66,7	56,1	115,3	65,1
Інша діяльність у сфері соціального захисту	22,8	22,3	16,6	13,9	19,7	11,1
Всього видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення	102,4	100,0	119,0	100,0	177,0	100,0

Примітка. Складено та розраховано автором на основі: [37; 38; 39]

Показники, представлені у табл. 2.11, відображають склад видатків на соціальне забезпечення та соціальний захист, котрі фінансуються із бюджету

Тернопільської МТГ і спрямовані на соціальний захист вразливих верств населення (пенсіонерів, ветеранів праці та війни, сім'ї, молоді та дітей, інших вразливих верств громадян).

Як бачимо, найбільшою питомою вагою вирізняються виплати «іншим категоріям» до яких на належать воїни ЗСУ, сім'ї загиблих воїнів, внутрішньо переміщені особи. Частка видатків бюджету для виплат цим категоріям громадян складала: у 2020 р. – 53,3%, у 2021 р. – 56,1%, у 2022 р. – 65,1% (табл. 2.11). Зростання обсягу та питомої ваги по даній групі видатків можна пояснити збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб після початку повномасштабної війни. Так, у 2022 р. в Єдиній інформаційній базі внутрішньо переміщених осіб зареєстровано 30783 осіб, що прибули в Тернопільську МТГ і 12566 із них отримували щомісячну допомогу в розмірі 2–3 тис. грн., залежно від їх соціальної категорії.

Значними обсягами та доволі високою питомою вагою вирізняються виплати пов'язані із соціальним захистом пенсіонерів: у 2020 р. – 14,4%, у 2021 р. – 14,5%, у 2022 р. – 15,6% (табл. 2.11).

Певна частина видатків на соціальний захист припадає на соціальні виплати сім'ям з дітьми та молоді: у 2020 р. – 2,9%, у 2021 р. – 5,6%, у 2022 р. – 3,1% від загального обсягу видатків на (табл. 2.11).

Вирішення житлової проблеми для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування належить до важливих проблем соціальної політики. Випадки, коли такі діти не забезпечені житлом порушує норм Конвенції ООН про права дітей. У Тернопільській міській територіальній громаді реалізується «Програма «Доступне житло на 2021–2024 роки» [50], яка передбачає вирішення вищевказаної проблеми. Так, питома вага коштів, котрі спрямовувалися на допомогу при вирішенні житлового питання становила: у 2020 р. – 3,0% від загального обсягу видатків на соціальне забезпечення та соціальний захист, у 2021 р. – 4,8%, у 2022 р. – 0,7% (див. табл. 2.11).

Фінансування заходів на соціальне забезпечення та соціальний захист із бюджету Тернопільської МТГ здійснюється в межах програм, які реалізуються на території громади. Так, в межах «Програми «Турбота» [51] у 2021 р.

використано 18,0 млн. грн. [48]. У 2022 р. в межах вищезгаданої програми надавалась щомісячна допомога 126 членам сімей загиблих захисників та захисниць України, одноразова допомога тим особам, котрі були направлені для проходження військової служби за контрактом у ЗСУ [49].

В межах виконання «Програми «Турбота» на 2022-2024 роки» [51] передбачено виділення коштів за численними напрямками (рис. 2.15).

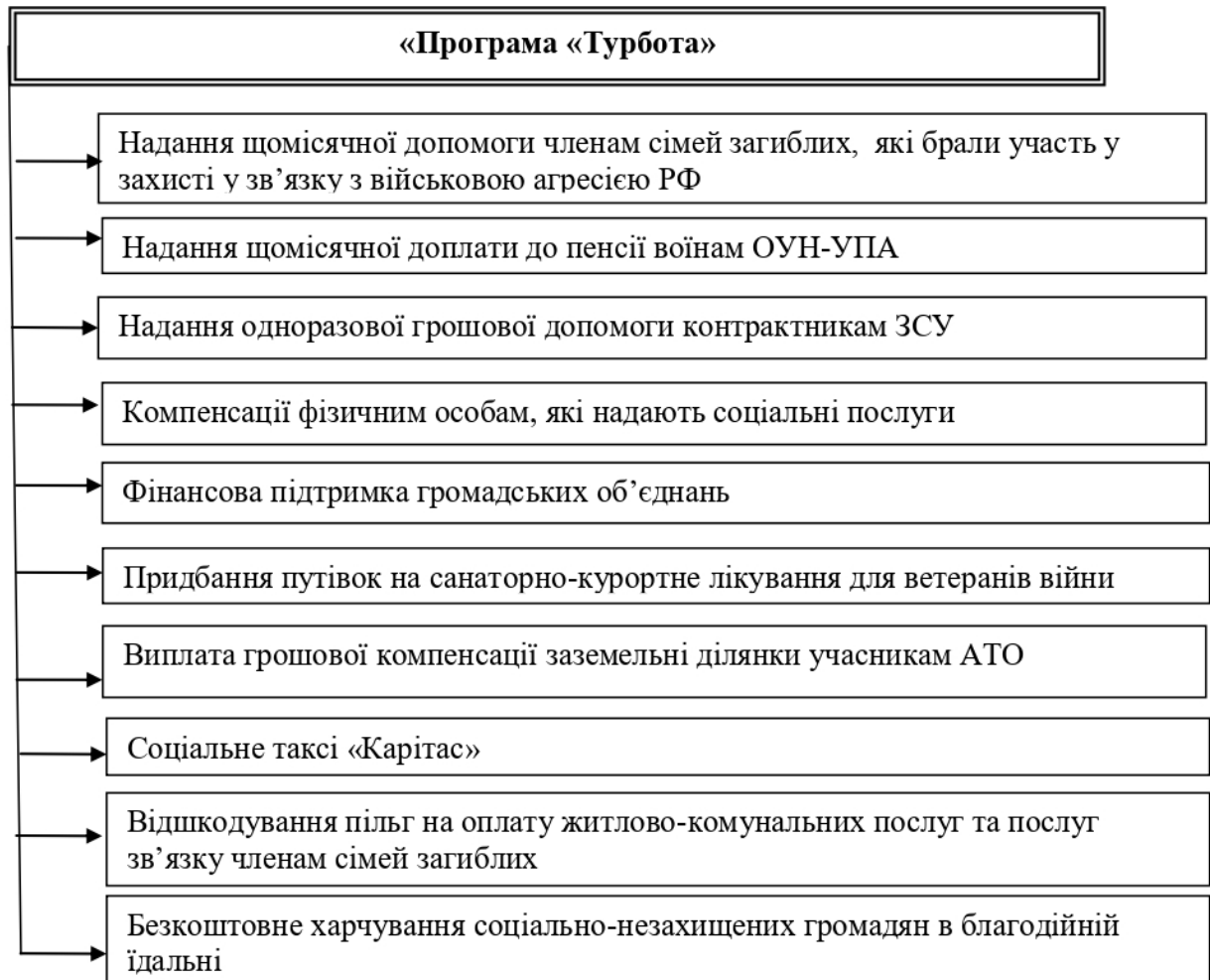

Рис. 2.15. Напрямки реалізації «Програми «Турбота» на 2022-2024 роки»

Примітка. Узагальнено автором на основі: [51]

Примітка. Узагальнено автором на основі: [51]

Загалом, фінансування заходів на соціальне забезпечення та соціальний захист із бюджету Тернопільської МТГ передбачає численні грошові виплати серед яких: одноразова грошова допомоги, адресна безготівкова допомога на

оплату житлово-комунальних послуг для осіб, які є інвалідами I групи, а також грошові виплати дітям-інвалідам, грошова допомога членам сімей загиблих ветеранів війни та громадянам, котрі підписали контракт для проходження військової служби у ЗСУ, доплати до пенсії ветеранам ОУН-УПА, відшкодування коштів по оплаті послуг ЖКГ реабілітованим та ветеранам ОУН-АПА, сім'ям загиблих воїнів-афганців тощо. Програмою «Турбота» також передбачено безкоштовне виготовлення електронного посвідчення «Соціальна карта Тернополянина» для пільгових категорій мешканців територіальної громади. У 2022 р. було виготовлено та безкоштовно передано на користування 4753 електронних пільгових квитків [49].

Відносно новою соціальною послугою, котра фінансується за рахунок коштів бюджету Тернопільської МТГ є «Соціальне таксі». В межах цього проекту надаються за рахунок коштів бюджету Тернопільської МТГ здійснюється перевезення:

- осіб, які мають інвалідність та порушення опорно-рухового апарату;
- осіб із вадами зору;
- одиноких людей похилого віку.

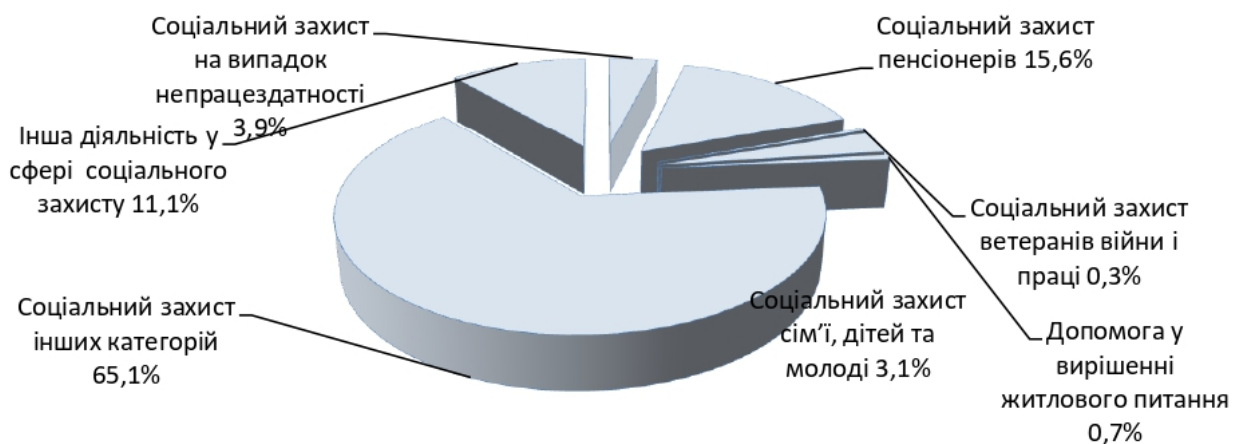

Рис. 2.16. Структура видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення бюджету Тернопільської міської територіальної громади у 2022 р.

Структура видатків на соціальне забезпечення та соціальний захист бюджету Тернопільської МТГ (див. рис. 2.16) свідчить, що найбільше видатків даної групи припадає на соціальний захист інших категорій громадян, що зумовлено

виникненням нових потреб пов'язаних із повномасштабною війною на території нашої держави.

Соціальний захист населення є однією із функцій держави, які делеговано місцевим органам влади. У кожній територіальній громаді, для соціального захисту мешканців, реалізуються програми, котрі спрямовано на подолання бідності, зниження поляризації доходів громадян та підвищення якості життя. В умовах воєнного стану виникають нові потреби, оскільки збільшується чисельність громадян, які потребують підтримки та соціального захисту.

Висновки до розділу 2

Оцінка структури видатків бюджету Тернопільської МТГ дозволяє зробити висновок, що видатки на освіту становлять найбільшу питому вагу у загальному обсязі видатків – 40,0–48,3%. Фінансування освіти здійснювалось як за рахунок коштів бюджету громади, так і за рахунок субвенції з державного бюджету та субвенцій від територіальних громад.

Видатки бюджету на житлово-комунальне господарство становили 9,9–15,2%, за рахунок цих видатків здійснювався благоустрій громади, ремонт та утримання бюветів, колонок-качалок, технічне обслуговування житлового фонду, капітальний ремонт прибудинкових територій, покрівлі, інженерних мереж, ліфтів, освітлення вулиць, між квартальних проїздів, упорядкування кладовищ.

Видатки бюджету на економічну діяльність спрямовуються на розвиток пріоритетних галузей і їх питома вага становила 11,4–32,1% видатків бюджету. Зниження даної групи видатків у 2022 р. пов'язане із війною, зміною пріоритетів видатків бюджетів та спрямуванням фінансових ресурсів громади на першочергові потреби.

Оцінка видатків бюджету Тернопільської МТГ на охорону здоров'я дозволяє виявити їх зниження, що пов'язано із реформуванням медичної сфери,

куди більша частина видатків фінансується із державного бюджету в межах загальнодержавних програм.

Фінансування соціальних програм та заходів дозволяє зменшити різницю в рівнях життя і соціальному статусі різних верств населення. Найбільшою питомою вагою видатків цієї групи вирізняються виплати «іншим категоріям» до яких на належать воїни ЗСУ, сім'ї загиблих воїнів, внутрішньо переміщені особи. Зростання обсягу та питомої ваги видатків даної групи можна пояснити збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб після початку повномасштабної війни.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Війна стала руйнівним ударом для економіки України та всіх її регіонів. Неможливо передбачити тривалість та наслідки військової агресії. У той же час стратегічні цілі країни та окремих регіонів вимагають адаптації до умов воєнного часу та післявоєнної реконструкції.

В умовах воєнного конфлікту необхідно розглянути як раніше розроблені підходи до стратегічного планування, так і до вирішення актуальних соціально-економічних, гуманітарних та безпекових викликів, що забезпечать розвиток країни на всіх рівнях управління, зокрема і на регіональному рівні, і на рівні територіальних громад. Це стосується вироблення стратегії щодо збереження, розвитку та реалізації продуктивних можливостей регіонів та територіальних громад.

Можливості продовження війни на виснаження вимагає від України та її регіонів застосування виваженої економічної політики вже у теперішньому часі. Міжнародна фінансова допомога має бути економно та ефективно використана, а бюджетні ресурси мають бути спрямовані на фінансування військових цілей та заходів, що підтримують життєдіяльність територіальної громади в умовах воєнного стану.

У зв'язку із розвитком військових подій, що стали наслідком агресії російської федерації, територію України можна класифікувати на такі: території, що тимчасово окуповані ворогом; території, котрі звільнено після окупації; прифронтові території, де існує загроза окупації; фронтові, де тривають військові дії та регіони, котрі забезпечують функції глибокого тилу.

Тернопільська міська територіальна громада є тиловим регіоном і перебуваючи у безпеці, виконує певні функції (див. рис. 3.1).

Для Тернопільської МТГ важливими завданнями як тилового регіону є:

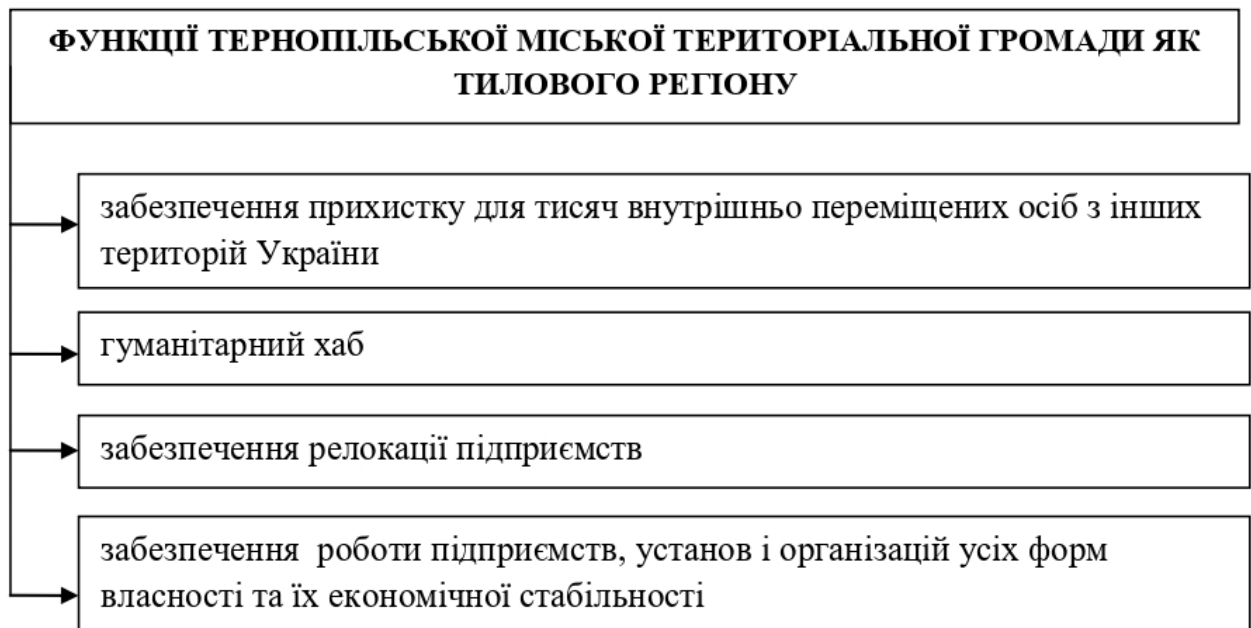

Рис. 3.1. Функції Тернопільської МТГ як тилового регіону

Примітка. Узагальнено та адаптовано автором на основі: [52]

- забезпечення гуманітарної підтримки внутрішньо переміщених осіб, координація гуманітарної логістики та транспортування матеріальних ресурсів для постраждалого населення;
- адаптація всіх галузей та економіки до функціональних завдань тилу в умовах війни, збереження економічного потенціалу регіону;
- розробка стратегічних завдань та цілей для комплексного соціально-економічного відновлення територій у післявоєнний період, які будуть враховувати можливості післявоєнної реконструкції при активній європейській інтеграції;
- забезпечення оборони від можливих загроз ескалації військових дій та створення безпечних умов для жителів громади та внутрішньо переміщених осіб.

За даними ООН, кількість внутрішньо переміщених осіб внаслідок військових дій на території України сягнула понад 7 мільйонів українців. За даними Міжнародної асоціації волонтерів, переселенців та біженців України, на початку березня 2023 р. на Тернопільщині зареєстровано понад 80 тисяч таких осіб [53]. Саме тому, подальший соціально-економічний розвиток має

передбачати здійснення гуманітарної підтримки для внутрішньо переміщених осіб та організацію гуманітарної логістики та транспортування матеріальних ресурсів для населення, постраждалого внаслідок воєнних подій.

На початку війни необхідно було вирішити проблеми внутрішньо переміщених осіб та розробити таку гуманітарну політику, яка б дозволила вирішити нагальні проблеми. На цьому етапі були застосовані принципи самоорганізації та регулювання, значну роль відіграв волонтерський рух, який на сьогодні вже вичерпав свої можливості.

На нинішньому етапі важливо перенести акценти з волонтерства та гуманітарної допомоги на зміцнення економіки в умовах війни. Необхідно забезпечити перехід до планування та розподілу ресурсів, прийнятних на середньострокову перспективу.

Надмірне сподівання на самоорганізацію громади несе ризики неефективного використання наявних ресурсів. Фокусованість на поточних проблемах може призвести до втрати стратегічних орієнтирів, важливих для досягнення цільової стійкості. Не ефективне використання зовнішньої допомоги може спричинити демотивацію донорів у майбутньому.

Таким чином, запорукою соціально-економічного розвитку територіальної громади у період війни та після воєнний період є максимальне володіння інформацією про існуючі реальні потреби територіальної громади для її повноцінне функціонування, а також про наявні та доступні ресурси. Якісна самоорганізація та координація дій всередині громади має враховувати загальнонаціональні інтереси, а фінансова стійкість територіальних громад має стати основою стійкості держави загалом.

Одним із завдань тилкових регіонів є збереження нині існуючих стратегічно важливих виробництв та наявних робочих місць, а також забезпечення функціонування релокованих підприємств із тих регіонів України, де тривають активні бойові дії або відбулася деокупація. Також важливо підтримувати експортно-орієнтовані підприємства, а також ті, що виробляють товари соціальної важливості (товари першої необхідності) та продукцію

військового призначення. Особливо важливим є заохочення переходу до виробництва товарів військового призначення.

Рис. 3.2. Основні напрями соціально-економічного розвитку територіальної громади у період війни та післявоєнний період

Примітка. Узагальнено автором на основі: [52]

Реалії нинішнього часу вимагають розроблення конкурентоспроможної регіональної політики як у короткостроковому плані, так і в стратегічній перспективі. Вважаємо, що забезпечити соціально-економічний розвиток регіонів та територіальних громад можна шляхом вирішення пріоритетних завдань, спрямованих на відновлення економічної діяльності, зокрема:

- проведення аудиту наявного ресурсного потенціалу та фінансової спроможності територіальних громад;
- стимулювання залучення інвестицій та імпорту технологій у військовий сектор економіки;
- узгодження експорту та імпорту продуктів, технологій інтелектуальної праці;
- посилення енергетичної безпеки;

– створення регіонального сегмента фінансового ринку в Україні, що спрямоване на ефективне відновлення економіки, включаючи розширення можливостей використання цифрової інфраструктури.

Військовий період і особливо період післявоєнного відновлення передбачає реалізацію повноцінних структурних реформ у державі, що сприятиме значному підвищенню інвестиційної привабливості України загалом та регіонів зокрема в середньостроковому періоді (3–5 років). Внаслідок пільгового фінансування та залучення прямих іноземних інвестицій регіони України отримають можливості застосування інноваційних технологій, що забезпечить перехід від післявоєнного відновлення до сталого економічного зростання. Така модель економічного відродження та розвитку регіонів України сприятиме не лише відновленню існуючих виробничих ланцюгів, але принесе якісні зміни у структурі економіки регіонів, що забезпечить не лише відновлення, але й сталий економічний розвиток.

Після перемоги України над окупантами регіони та територіальні громади перебуватимуть в інших економічних обставинах порівняно із довоєнним періодом, тому необхідно вже на нинішньому етапі розробити нові напрями економічної політики, які мають враховувати особливості післявоєнного періоду:

- наявність зруйнованої або пошкодженої інфраструктури, промислових об'єктів, комунального та житлового господарства;
- безповоротні втрати трудового потенціалу та важкі демографічні наслідки війни;
- прилив міжнародних фінансових ресурсів, коли до фінансування післявоєнного відновлення долучиться вся міжнародна спільнота;
- зростуть можливості доступу до прогресивних західних технологій;
- сформується нові логістичні коридори руху товарів і послуг, які виключатимуть територію російської федерації.

Нові умови сприятимуть створенню нової структури економіки, переходу від сировинно-аграрного типу економіки до високо технологічного, де Україна

продаватиме світу не лише зерно та руду, а й численні товари та послуги з високою доданою вартістю.

Подальший соціально-економічний розвиток регіонів можна умовно поділити на три основні етапи (див. рис. 3.3).

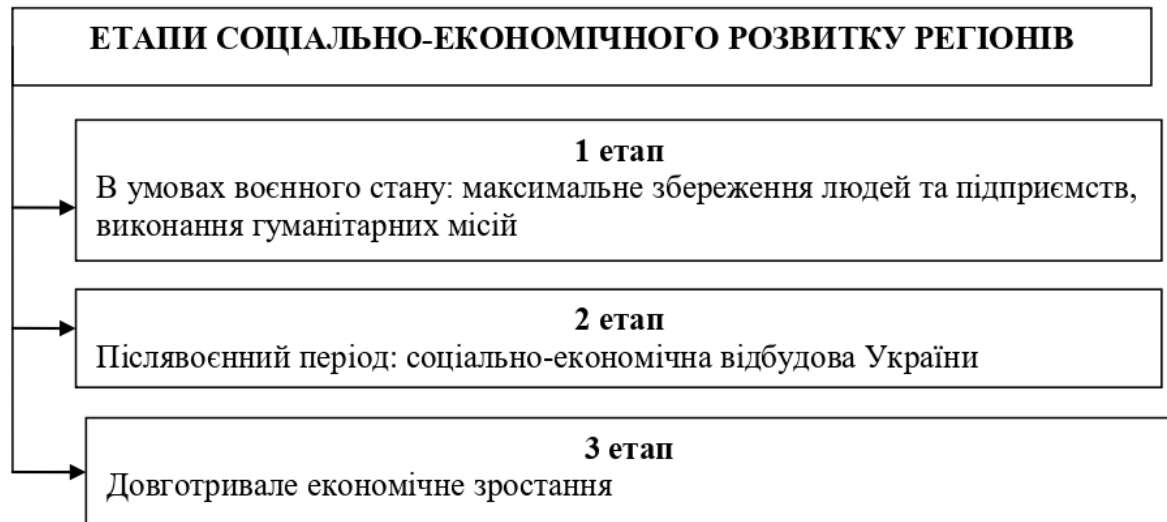

Рис. 3.3. Етапи соціально-економічного розвитку регіонів України

Примітка. Узагальнено автором на основі: [52]

На першому етапі (у період, коли війна триває) акцент робиться на впровадженні заходів, котрі спрямовано на збереженні життя людей та створенні умов для функціонування підприємств, а також виконання гуманітарних місій. До ризиків для цього етапу належать: продовження та ескалація активних військових дій, можливості руйнації інфраструктури ракетними ударами. Під час війни, на «тилових» територіях, важливо створити умови для релокації підприємств, які постраждали від активних бойових дій та розмітити їх на вільних виробничих площах.

На цьому етапі Тернопільщина є відносно безпечним регіоном, де створюються сприятливі умови для переміщених підприємств, реалізуються програми зайнятості для внутрішньо переміщених осіб, підтримуються безпечні транспортні коридори для ввезення гуманітарної допомоги, докладаються зусилля для збереження економічного потенціалу регіону.

Тернопільська міська територіальна громада надає допомогу прифронтовим регіонам (продукти, пальне, ліки), технічну допомогу в евакуації виробництва.

Другий етап передбачає відбудову України і вимагає розробки та реалізації заходів у кількох напрямках: фізичному, економічному, соціальному та інституційному. Для кожного з цих напрямів необхідно розробити заходи, які будуть реалізовані на державному та регіональному рівнях.

Важливим завданням цього етапу є психологічна підтримка та соціальна реінтеграція населення та військових, що пережили воєнні психологічні травми, забезпечення медичної допомоги та реабілітації постраждалих, організація освітніх програм для дітей, які постраждали внаслідок війни. Широкі можливості доступу до дитячих садків та шкіл – це також ключовий фактор повернення населення до складу робочої сили.

На цьому етапі відбудуватиметься відновлення інфраструктури: будівництво та реконструкція доріг, мостів та енергетичних систем. Також доцільно подолати дефіцит житла шляхом надання тимчасового житла для потребуючих. Для повернення громадян на території, де вони раніше проживали важливо спрямувати зусилля на відбудову будинків, шкіл, лікарень та культурної і соціальної інфраструктури тих регіонів, які найбільше постраждали від війни.

Третій етап після воєнного відновлення передбачає економічне зростання на основі залучення іноземних інвестицій та інноваційних технологій. З метою заохочення припливу іноземного капіталу доцільно сформувати території пріоритетного розвитку на яких звільнити від окремих видів податків підприємства і організації, які перемістять свою діяльність з інших країн до України, запровадити страхування ризиків інвестора.

З метою створення сприятливих передумов для підтримки розвитку місцевої промисловості доцільно:

- здійснити інвентаризацію продуктивних сил регіону та визначити можливості створення нових або відновлення раніше існуючих підприємств, для залучення жителів громади та внутрішньо переміщених осіб до трудової діяльності;

- розглянути можливості податкового стимулювання експортно-орієнтованих підприємств;
- реалізувати заходи по підтримці підприємств, котрі виготовляють товари військового призначення або соціально значущі товари;
- сприяти налагодженню комунікації малого і середнього підприємництва із потенційними донорами;
- здійснювати пошук міжнародних донорів для реалізації проєктів соціально-економічного розвитку територій;
- сприяти укладенню та реалізації угод державно-приватного партнерства.

Реалізація вище вказаних заходів забезпечить соціально-економічний розвиток територій шляхом формування умов для роботи промислових підприємств (у тому числі релокованих), створенню додаткових робочих місць для жителів громади та внутрішньо переміщених осіб, розширення можливостей для їх професійної самореалізації. Економічне піднесення регіону створить передумови для підвищення рівня доходів населення, запобігатиме їх міграції і створить умови для повернення мігрантів біженців в Україну і як наслідок – забезпечить зростання надходжень до місцевих бюджетів, які стануть фінансовою базою для сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Висновки до розділу 3

Забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів та територіальних громад можна шляхом вирішення пріоритетних завдань, спрямованих на відновлення економічної діяльності, зокрема:

- проведення аудиту наявного ресурсного потенціалу та фінансової спроможності територіальних громад;
- стимулювання залучення інвестицій та імпорту технологій у військовий сектор економіки;

- узгодження експорту та імпорту продуктів, технологій інтелектуальної праці;
- посилення енергетичної безпеки;
- створення регіонального сегмента фінансового ринку в Україні, що спрямоване на ефективне відновлення економіки, включаючи розширення можливостей використання цифрової інфраструктури.

З метою створення сприятливих передумов для підтримки розвитку місцевої промисловості доцільно:

- здійснити інвентаризацію продуктивних сил регіону та визначити можливості створення нових або відновлення раніше існуючих підприємств, для залучення жителів громади та внутрішньо переміщених осіб до трудової діяльності;
- розглянути можливості податкового стимулювання експортно-орієнтованих підприємств;
- реалізувати заходи по підтримці підприємств, котрі виготовляють товари військового призначення або соціально значущі товари;
- сприяти налагодженню комунікації малого і середнього підприємництва із потенційними донорами;
- здійснювати пошук міжнародних донорів для реалізації проєктів соціально-економічного розвитку територій;
- сприяти укладенню та реалізації угод державно-приватного партнерства.

ВИСНОВКИ

Місцеві бюджети є основою фінансової самостійності органів місцевого самоврядування. За рахунок коштів, які акумулюються у місцевих бюджетах задовольняються соціально-культурні потреби жителів громади, забезпечується соціально-економічний розвиток території.

Оцінка структури видатків бюджету Тернопільської МТГ дозволяє зробити висновок, що видатки на освіту становлять найбільшу питому вагу у загальному обсязі видатків – 40,0–48,3%. Фінансування освіти здійснювалось як за рахунок коштів бюджету громади, так і за рахунок субвенції з державного бюджету та субвенцій від територіальних громад. Воєнний стан зумовив потребу докласти максимум зусиль для забезпечення сталого навчального процесу, створення безпечних умов для його учасників, підтримання тих, хто був вимушений виїхати за межі територіальної громади та внутрішньо переміщених осіб.

Видатки бюджету на житлово-комунальне господарство становили 9,9–15,2%, за рахунок цих видатків здійснювався благоустрій громади, ремонт та утримання бюветів, колонок-качалок, технічне обслуговування житлового фонду, капітальний ремонт прибудинкових територій, покрівлі, інженерних мереж, ліфтів, освітлення вулиць, між кварталних проїздів, упорядкування кладовищ.

Видатки бюджету на економічну діяльність спрямовуються на розвиток пріоритетних галузей і їх питома вага становила 11,4–32,1% видатків бюджету. Зниження даної групи видатків у 2022 р. пов'язане із війною, зміною пріоритетів видатків бюджетів та спрямуванням фінансових ресурсів громади на першочергові потреби.

Оцінка видатків бюджету Тернопільської МТГ на охорону здоров'я дозволяє виявити їх зниження, що пов'язано із реформуванням медичної сфери, куди більша частина видатків фінансується із державного бюджету в межах загальнодержавних програм. В умовах воєнного стану закладам охорони здоров'я надано додаткову фінансову підтримку із бюджету Тернопільської

МТГ для облаштування укриттів та сховищ для персоналу та пацієнтів медичних установ і закладів. Так, виділено кошти (6 млн. грн.) для проведення ремонту приміщень укриттів.

Фінансування соціальних програм та заходів дозволяє зменшити різницю в рівнях життя і соціальному статусі різних верств населення. Найбільшою питомою вагою видатків цієї групи вирізняються виплати «іншим категоріям» до яких на належать воїни ЗСУ, сім'ї загиблих воїнів, внутрішньо переміщені особи. Зростання обсягу та питомої ваги видатків даної групи можна пояснити збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб після початку повномасштабної війни.

Війна стала руйнівним ударом для економіки України та всіх її регіонів. Неможливо передбачити тривалість та наслідки військової агресії. У той же час стратегічні цілі країни та окремих регіонів вимагають адаптації до умов воєнного часу та післявоєнної реконструкції.

Для Тернопільської МТГ важливими завданнями як тилового регіону є:

- забезпечення гуманітарної підтримки внутрішньо переміщених осіб, координація гуманітарної логістики та транспортування істотних матеріальних ресурсів для постраждалого населення;
- адаптація всіх галузей та економіки до функціональних завдань тилу в умовах війни, збереження економічного потенціалу регіону;
- розробка стратегічних завдань та цілей для комплексного соціально-економічного відновлення територій у післявоєнний період, які будуть враховувати можливості післявоєнної реконструкції при активній європейській інтеграції;
- забезпечення оборони від можливих загроз ескалації військових дій та створення безпечних умов для жителів громади та внутрішньо переміщених осіб.

Після перемоги України над окупантами регіони та територіальні громади перебуватимуть в інших економічних обставинах порівняно із довоєнним періодом, тому необхідно вже на нинішньому етапі розробити нові напрями економічної політики, які мають враховувати особливості післявоєнного періоду:

- наявність зруйнованої або пошкодженої інфраструктури, промислових об'єктів, комунального та житлового господарства;
- безповоротні втрати трудового потенціалу та важкі демографічні наслідки війни;
- прилив міжнародних фінансових ресурсів, коли до фінансування післявоєнного відновлення України долучиться вся міжнародна спільнота;
- зростуть можливості доступу до прогресивних західних технологій;
- сформується нові логістичні коридори руху товарів і послуг, які виключатимуть територію російської федерації.

Запорукою соціально-економічного розвитку територіальної громади у період війни та після воєнний період є максимальне володіння інформацією про реальні потреби громади для її належного функціонування, а також про наявні та доступні ресурси. Якісна самоорганізація та координація дій всередині громади має враховувати загальнонаціональні інтереси, а фінансова стійкість територіальних громад має стати основою стійкості держави загалом.

Одним із завдань тилкових регіонів є збереження нині існуючих стратегічно важливих виробництв та наявних робочих місць, а також забезпечення функціонування релокованих підприємств із території України, де тривають активні бойові дії або відбулася деокупація. Також важливо підтримувати експортно-орієнтовані підприємства, а також ті, що виробляють товари соціальної важливості та продукцію військового призначення. Особливо важливим є заохочення переходу до виробництва товарів військового призначення.

Вважаємо, що забезпечити соціально-економічний розвиток регіонів та територіальних громад можна шляхом вирішення пріоритетних завдань, спрямованих на відновлення економічної діяльності, зокрема:

- проведення аудиту наявного ресурсного потенціалу та фінансової спроможності територіальних громад;
- стимулювання залучення інвестицій та імпорту технологій у військовий сектор економіки;

- узгодження експорту та імпорту продуктів, технологій інтелектуальної праці;
- посилення енергетичної безпеки;
- створення регіонального сегмента фінансового ринку в Україні, що спрямоване на ефективне відновлення економіки, включаючи розширення можливостей використання цифрової інфраструктури.

З метою створення сприятливих передумов для підтримки розвитку місцевої промисловості доцільно:

- здійснити інвентаризацію продуктивних сил регіону та визначити можливості створення нових або відновлення раніше існуючих підприємств, для залучення жителів громади та внутрішньо переміщених осіб до трудової діяльності;
- розглянути можливості податкового стимулювання експортно-орієнтованих підприємств;
- реалізувати заходи по підтримці підприємств, котрі виготовляють товари військового призначення або соціально значущі товари;
- сприяти налагодженню комунікації малого і середнього підприємництва із потенційними донорами;
- здійснювати пошук міжнародних донорів для реалізації проєктів соціально-економічного розвитку територій;
- сприяти укладенню та реалізації угод державно-приватного партнерства.

Реалізація вище вказаних заходів забезпечить соціально-економічний розвиток територій шляхом формування умов для роботи промислових підприємств (у тому числі релокованих), створенню додаткових робочих місць для жителів громади та внутрішньо переміщених осіб, розширення можливостей для їх професійної самореалізації. Економічне піднесення регіону створить передумови для підвищення рівня доходів населення, запобігатиме їх міграції і створить умови для повернення мігрантів біженців в Україну і як наслідок – забезпечить зростання надходжень до місцевих бюджетів, які стануть фінансовою базою для сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бечко П.К., Ролінський О.В. Місцеві фінанси. навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 192 с.
2. Василик О.Д. Теоретичні основи побудови бюджетного механізму. *Фінанси України*. 2000. № 11. С.38–46.
3. Власюк Н.І., Мединська Т.В., Мельник М.І. Місцеві фінанси: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2011. 328 с.
4. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). Київ: НІОС, 2000. 384 с.
5. Волкова В.В., Волкова Н.І. Організаційно-економічні засади розвитку місцевих бюджетів в умовах реформування місцевого самоврядування (на прикладі Вінницької міської територіальної громади). *Економіка і організація управління*. 2021. № 4 (44). С. 158-167.
6. Короленко Р. В., Ухова І. М. Проблеми формування та функціонування місцевих бюджетів (на прикладі бюджету міста Кривого Рогу). *Modern economics*. 2018. № 8. С. 80–89.
7. Мацюра С. І. Бюджетна політика органів місцевого самоврядування: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 /Держ. навч.-наук. установа «Акад. фін. упр.». Київ, 2011. 277 с.
8. Горбайчук Л. В. Правові засади забезпечення дохідної частини місцевих бюджетів в умовах децентралізації влади: дис... доктора філософії (PhD) : 081 «Право». Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. 321 с.
9. Першко Л. О. Теоретико-методологічні аспекти зміцнення та розвитку місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. 316 с.
10. Раделицький Ю. О. Місцеві бюджети в умовах поглиблення фінансової децентралізації в Україні: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 312 с.

11. Конєва І.І. Теоретичні засади формування видатків місцевих бюджетів. *Економіка. Управління. Інновації*. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2015_1_19.
12. Легкоступ І.І. Теоретичні та практичні аспекти видатків місцевих бюджетів України в сучасних умовах. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 2. С. 22–26.
13. Шевчук Н.Ю. Структура видатків місцевих бюджетів України та особливості їх побудови. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 5(83). С. 202–207.
14. Бюджетна стратегія держави : монографія /В.Д. Макогон. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 364 с.
15. Радіонов Ю.Д. Формування видатків бюджету: монографія. Київ : нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с.
16. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. Тернопіль, ТНЕУ, 2008. 496 с.
17. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: Навчальний посібник / [За заг. ред. В. В. Зубенка]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження». Київ, 2017. 184 с.
18. Васильєва Н. В., Гринчук Н. М., Дерун Т. М., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. Київ. 2017. 119 с.
19. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
20. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
21. Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. №11 (зі змінами і доповненнями). URL: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=356065&cat_id=355990
22. Інструкція щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету Наказ Міністерства фінансів України 2.03.2012 р. № 333 (у

редакції наказу Міністерства фінансів України 21.06.2012 № 754). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0456-12#n18>

23. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України. 9 листопада 2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1986636>.

24. Про бюджет Тернопільської МТГ на 2023 рік: рішення міської ради від 19.12.2022 року № 8/п21/28. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/byudgetni-sluhannya/64080.html>

25. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.

26. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

27. Про особливості складання розрахунків до проєктів місцевих бюджетів на 2023 рік» лист Міністерства економіки України від 08.07.2022 № 3011-02/46349-03. URL: https://city-adm.lviv.ua/public-information/budget/lviv/22876/download?cf_id=36

28. Особливості складання проєктів місцевих бюджетів на 2023 рік: лист Міністерства фінансів України. 15.08.2022 № 05110-14-6/17891 URL: <https://auc.org.ua/novyna/byudzhetni-oriyentyry-dlya-skladannya-proektiv-miscevyh-byudzhetiv-na-2023-rik>

29. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки: схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 №586 . URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=77059300-efc0-4c61-8a67-3974e0cd27a5&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini>

30. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України. № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

31. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

32. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

33. Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-

промислового комплексу України: проект Закону України. URL: [https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-rozdilu-vi-byudzhethnogo-kodeksu-ukraini-shchodo-zabezpechennya-pidtrimki-](https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-rozdilu-vi-byudzhethnogo-kodeksu-ukraini-shchodo-zabezpechennya-pidtrimki-oboronozdatnosti-derzhavi-ta-rozvitku-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukrai)

[oboronozdatnosti-derzhavi-ta-rozvitku-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukrai](https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-rozdilu-vi-byudzhethnogo-kodeksu-ukraini-shchodo-zabezpechennya-pidtrimki-oboronozdatnosti-derzhavi-ta-rozvitku-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukrai)

34. Парламент підтримав пропозицію перенаправити ПДФО з військових на розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу URL:

https://mof.gov.ua/uk/news/parlament_pidtrimav_propozitsiiu_perenapraviti_pdfo_z_viiskovikh_na_rozvitok_vitchiznianogo_oboronno-promislovogo_kompleksu-4283

35. Рішення про створення Тернопільської МТГ URL:

<https://ternopilcity.gov.ua/pro-gromadu/rishennya-pro-stvorennya-ternopilskoi-miskoi-teritorialnoi-gromadi/>

36. Про утворення старостинських округів: рішення міської ради від 17.12.2021р. №8/11/25. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/rishennya-sesii/56090.html>

37. Звіт про виконання бюджету ТМТГ за 2020 р. URL:

<https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/informatsiya-pro-vikonannya-byudgetu/>

38. Звіт про виконання бюджету ТМТГ за 2021 р. URL:

<https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/informatsiya-pro-vikonannya-byudgetu/>

39. Звіт про виконання бюджету ТМТГ за 2022 р. URL:

<https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/informatsiya-pro-vikonannya-byudgetu/>

40. Протокол про публічне представлення інформації по виконанню бюджету Тернопільської МТГ та звітів про виконання паспортів бюджетних програм головними розпорядниками бюджетних коштів за 2021 рік. URL:

<https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/informatsiya-pro-vikonannya-byudgetu/>

41. Публічне представлення виконання бюджету Тернопільської МТГ за 2022 рік. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/informatsiya-pro-vikonannya-byudgetu/>

42. Звіт про роботу управління освіти і науки Тернопільської міської ради за 2022 рік. URL: https://ternopilcity.gov.ua/app8/dod-1423-07_12_22.pdf
43. Комплексна програма «Здоров'я громади» на 2022–2024 роки». URL: https://ternopilcity.gov.ua/app6/8_11_20-17_12_2021.pdf
44. Коваль С., Русін В. Фінансові аспекти інноваційного розвитку установ і закладів охорони здоров'я об'єднаних територіальних громад. *Світ фінансів*. 2022. Випуск 2. С. 108-118. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1517>
45. Звіт про роботу відділу охорони здоров'я та медичного забезпечення Тернопільської міської ради за 2022 рік. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/vikonavchiy-komitet/rishennya-vikonavchogo-komitetu-2019/64229.html>
46. Звіт управління розвитку спорту та фізичної культури Тернопільської міської ради за 2022 рік. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/vikonavchiy-komitet/rishennya-vikonavchogo-komitetu-2019/64231.html>
47. Звіт про роботу управління культури і мистецтв Тернопільської міської ради за 2022 рік. URL: https://ternopilcity.gov.ua/app8/dod-1424-07_12_22.pdf
48. Звіт про роботу управління соціальної політики Тернопільської міської ради за 2021 рік. https://ternopilcity.gov.ua/app6/dod-1148-09_12_2021.pdf
49. Звіт про роботу управління соціальної політики Тернопільської міської ради за 2022 рік. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/vikonavchiy-komitet/rishennya-vikonavchogo-komitetu-2023/64231.html>
50. Програма «Доступне житло на 2021–2024 роки». URL: <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/rishennya-sesii/45104.html>
51. Програма «Турбота» на 2019-2021 роки URL: <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/proekti-rishen-sesii/proekti-rishen-sesii-tmr/54925.html>
52. Концепція соціально-економічної адаптації Львівщини до умов воєнного стану і стратегічних напрямів економічного відродження на післявоєнний період. URL: <https://dobrotvirska-gromada.gov.ua/news/1661514228/>

53. Статистика внутрішньо переміщених осіб та біженців станом на березень 2023 року https://associationvolunteersukraine.com/2023/03/17/stat_03_2023/
54. Бішко П., Власик Й. Вплив війни на формування місцевих бюджетів *Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених* (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р.). Ч. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 242 с.
55. Бішко П. Нормативно-правові засади формування податкових надходжень місцевих бюджетів України. *Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету*. Вип. 3. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 126 с.
- 56.